

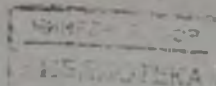
Як 99.895

Пекарский Э.К.
Образцы народной литературы
якутов
Вып. 1

1/209

Образцы народной литературы якутов. Вып. 2. 1916 г. 8 (с) ЯК П-245

Слб
11-11

17-51

779

САХА ОЛОҔХОЛОРО.

17-55

1) Тулуруулар Нүргү-бүтүрү).

Туларыттабас¹⁾, хатырыттах томорон мастах, улу тунула-
лах аңар хайрааһылах, оһуһс булгунахтаһа, кыһыра көтү турар

1) Предлагаемая сказка написана, по моему поручению, в 1895 году якутом 1-го Индеевского наслега Ботурского улуса Якутского округа Константином Григорьевичем Оросимым (ум. в 1903 г.), который был известен в своем округе как писатель-проповедатор, обладавший поэтическим талантом (ниже, в отделе писем будут помещены две его песни: о сотворении матери-земли и о воде). Сказку эту Оросимъ слышал в юности от одного сказочника соседнего Железского наслега и запомнил ее во всех подробностях вследствие сильного впечатления, произведенного ею на него: это — „лучшая из якутских сказок“ (саха иттах олохтодугтан баһыһа), „сочиненная не на среднем ясте (земля), а на верхнем якутам-людям блестящем небе“ (орто дойдуттан аһыллыбатах олоҕо... саха киэи кэрор сандабаһа маһа халлантаһа аһыллыбыт олоҕо) — гласит сатирический Оросимъ в предисловии к этой сказке. При переложении на академическое правописание я старался сохранить в тексте все орфографические особенности оригинала (писанного обыкновенным русским буквами), поскольку они не противоречат законам якутской фонетики; сомнительным в каком-либо отношении словам и выражениям, по возможности, оговорены в выносках.

Некоторые поправки в текст и необходимые для восстановления смысла вставки в начале сказки сделаны якутом Востоао-Камгалаского улуса Якутского округа Семеном Михаиловичем Лопатским; начатый же мной, по моей просьбе, перевод сказки на русский язык, къ сожалению, оказался слишком далеким от якутского текста, чтобы можно было воспользоваться для настоящего издания, и эта часть работы исполнена мною заново.

2) От тунун, тулар (х) оһуһаһа, на вода: дуларыттабас:

ЯК 29895

кысыл кумахтах, брүрүдү айтү турар уруң буураң, лачыгыры токто тураң! Тастах, тиңсә аша саңа айрысөң тас тибиләх, кунан оңус саба лочугураң тас бурчаллах дойду абит; тоңусе уон ураң хол-басоп кугуһил кирди холбонут холборон маңан холлох абит, ағыс уон ураң аралашан айгыстан айдараң айманан кирди аты-раң, ав ия дойду буолан, атырбыт арыгырбыт абит, сатта уон ураң сідән-хаман үйгөсөң кирди маңан-уеан, сир ия буолан, сир-рідийиби абит. Соғуру дийки көрөдөхө — тоңусе атыр сылгы жоңсол-тосо тураларын курдук тоңусе хоңорой дуоңсун¹⁾ тумуллах абит; иһи дийки арғи көрөдөхө — кес кыл катарын тутун катариги туһут курдук кийди хара тыллах абит; хотугу отун дийки ар-гити көрөн тураахха — ағыс хара маңас атыр оңус харсан лачыгы-раса тураларын курдук ағыс тарах суорба тас халлаах абит; арғи дийки отун одуан тураахына — ағыс үстөх Арсаң бая-ңаллах абит, ағыс күнүк сиргән арыгыры айдари айгыста турар абит, сир гийна кия сир буолан сиридийиби абит, дойду гийна дол-гурата буолан туругуран тунсубут абит; уңуорута билибат, ула-ңата көстүбөт уеун дурар талан буолан мугутабыт абит; кийди билибат, кийдиги көстүбөт кийти сир буолан сиридийиби абит; устата отут көстөх, туората уон көстөх²⁾, ототугар тух а ото-маса суох чыстаи дойду абит.

— «Араи бу сирга бухатлар олоруон еон дойду абит»³⁾ ди ея-нылар абит.

Уеан отут тоңусе биеин уеа бары кирди отүөхтөн⁴⁾ көрөллөр абит бу дойдуну, аллары сурба сатта биеин уетара бары оңорон көрөллөр абит бу дойдуну, орто дойду отут уе биеин уетара бары кийишар-ыи күп бийтигәр көрөн ууруеан асаллар абит бу дойдуну, о.

1) Неже: дуорсун.

2) Поправка г. Аванасьева вместо стоявшего в подлиннике вы-ражения: "төгүрүдүтати түөрт уон көстөх".

3) Это место г. Аванасьева предлагает заменить следующим выражением: «Араи бу дойдун олоруон алохсүзүдүн сөптөх биеин тийиан тийишар бухатлар киеи».

4) В подлиннике: ютөктөнгь.

гынан баран сибир-сабыр кийсаталлар абит, уоңас-амас гүбалиса-лар абит:

— «Ар үеан! ат тата! Бу уеун дурар хоңоһох, кийиң үаллаң еысалах, уеун куңар толоһоһ дойду абит, оғоллор! Бу машык сирга одун¹⁾ халлаң оңорбут, чийисе бие кийиң, Суң Хан уау-стара, Суңа тоңон айыштара, Суңкян Арлиг²⁾ уңуордара, Одуң бие оңоңор Цылага тоңон оңорон ажан-кыраң түсардәһийи — оттоғо ара бу сир игитиң булуо абит и, добогтор? Ики маңы, бу уолаң баранар улах, охтон баранар мастах, орто борон туру дабыл дойду холлох кийитиң-сүөсүтүң, угу буаңың, кийти кийитиң, урду: ороғондох холун бу аллара дойду сурба сатта биеин уеун тоңоно буоабут Арсаң Дуолаи оңоңор³⁾ Адағаллах Ала Бураи айыхтеи икки уе уукаң уолаң түгәһәр дойдунан дугуиданан олорон, дийи дойду ийбиттәрийи⁴⁾, урдах дойду туокуттәрийи, аллара дойду албышарынан, ағыс атахтах аңарайарынан атағастатышар, со-ботоһ харахтах соғуру уолун соллоһийиң соруян тесарышар орто дойду холун тохтордулар, торур адо уягыш тунварайлар, итар сүбөү куруотун иңардйлар, Аны бу биеиги көрөр сирбит абасы сира (уеуо буолаңа ду халлах ду? Туох аны оңуеуеуби биеиги аҕыи амағын, күн уауеуи?» дестиләр.

Оңуоха бу орто дойду хоно, аҕыи амаҕа, күн уауеуи сакатан уола Одуң бие оңоңор Цылага тоңон кийти, ол гынан баран атта.

— «А, иа, кырдык бу орто дойду холлох кийитиң-сүөсүтүң ба-рыгың бу уеа аллара абасылар бәнка атағастаи араллар, холлох кийитиң сүөсүтүң бараталларыңар тийдиләр. Барың ара, холлор сорудахха сийлар уе күн төсөлүт уолаттар. 1) көстөр күөх маңан халлаң анара отүгәр, уруулах добуң тугун уулуо маңан халлаң үрүт отүгәр олорор кийи маңан халлаң кыстыктах,

1) В подл.: отунь.

2) В подл.: Эраик.

3) Ср. Арсан Дуолаи — господище (восточный) великий иголь-ник-родовъ духовъ ильиного аҕета (получившихъ уолаң).

4) Отг ийбөн = ийрөн.

сарладалах маған халың саумыктых, тувалған маған халың доудулах, 1) ут күби олохтых, ут ас бајаллах, укар кујас тайнах Уруң Ар Тојон Уруң Арлы Хотун дийн бајлар. Ово баран атиң бу миң апит тыбыя: «Бу орто бороң туру цағым дойдуга айбын кибит субсубут бары туоракка тоиколонво, карчакка кибилланын, оңдохой оңоруланын. Орто дойдуга түрүбүт киби тордохтых цағым кирбит, тобурахтах асы асабыт, сикаи түлэси сырыны сындыбыт, цову кистубат күстактара, апарай атамнана, содурү туигун-нахтара бары мустая бөлүбүдү сыңаян сийи асан кибисари гынылар — маныха бисиги комускалла цулла оңорухка сеп». Бу орто сакты маған халыңна, кибилланын кибилланын урдугар, тувал-данын туигун туватын урдугар озорор Ајыңа Сіар тојоңо Ајыңа Нјурагалцын¹⁾ амыхси хотуца сибилгін түрүдн сыталлар уоллах кыс. Уоллара икити, кыстара бира буолла. Бу уолларың ата — «Тодус халың урдугар тура түрүбүт, тиги торгу мугугунаи холобурдах табар турағас аттах Цулурујар Нјургун-бөтүр» дийн аттах бухатыр түрүдн сытар. Бу бухатыр балта ағыс булас сусуохтах Аиталы-куо дийл аттах жахтар түрүдн сытар. Ону миң Нјургун-бөтүрү ағыс усуктах түрт кыраллах чыңир тас остолобоңо, сур кутун сүдүткян, ца кутун арчитан тураң, убса кибилланын субай ханынан сурубутум: «мугутур дойду бөлүвүн тојово буол» дийн; күтүр дойду түбүвүнarin пүшүргө, ланара дойду албының цавыңарга анымын айбытым; орто дойду күсүн аңара күстак, бајын аңара бајдах, цолун аңара цоллах киби буолуох тустак; уоттах характады утары кибилланын суога, таттар тыллыды таба атиги суога, соллонның советох характах содуомнах халың осомың уолаттарың умсарарга оңорбутум, аңардас характах апарай уолаттарың аттарың аңатарга айбытым, ајы амағын арадатчылытын дийн айбытым, күи улусун комускабутун дийн оңорбутум; охтыхтон охтубатын, салактан самныбатын, иллектин

1) Иже въ подлинникѣ стоитъ: Нјурагалцын; к-Аванасъевъ издѣ члѣтъ Нуралцын, прокладѣ, очевидно, отъ нуралцын (v) вер-тъи головнѣ в-логана.

идеистыбати, ојозостыхтон охтубатын, таттар тыллых таба апити, уоттах характах утары кибилланын дийн оңорбутум. Ону бу оңор-дордох амыхсиңи атиң, тылларың тибиди, бу миң дойдуга, — тогугурумжүтү түрт уон кистох¹⁾, устата отут кистох, — бухатыр озорор ачиста маған толобутар бу уоллах кысы усаттан алгыс утубутун алган, тыл утубутун атиң түсариң; түрүр оңору ујала итар субсубу курубиди, ал уоту отто, аласа ийи тария, алган саргани аңа, түрт балыр бадананы туругурда, орто бороң туру цағым дойду олоғун олохту, тојон атын туисара кирдинар! дийбит усу Цыла тојон.

(Сорукка сыңар ус күи цесидүт уолаттар обургулар тураң кибилланын чыпчылыгыңа битара оттуна тја охсон апиттаригар²⁾ — оңуоха Уруң Ар Тојон:

— «А, па, кырдык, атиң аттаба... Бар ара, күстак уоттах Күн Арбиди! Бу орто сакты маған халыңна озорор Ајыңа Сіар тојоңо Ајыңа Нјурагалцын амыхсиңа, иккига баран ат ара: бу кибилланын тороннот уоллах кыс оңоронун орто миң дойдуга түсардинар; Одуң бис оңорбут абит, Цыла тојон кыбыт абит: бу орто миң дойдуга озоронор, уігу быжаңы олохтоно, катит кибилланын таллахтаны, циборо цубоңи саға дийн далаи түсаргани туругурда, алас сысы бысағасын саға арағас чачыры аңа кирдинар; аңардаллах илн халың аңидати дикиттан Іајыхсит хотун ибиргас аривинан аңидати, аихаллах арағас маған халың дикиттан салбырғас саңага-жыңан таласалатын, уруидых ујуссах маған халың дикиттан уоттах Дјосбоди уруң тибилланын олохтотун; бу отто дойдуга бу уоллах кыстарың түсардинар — баран ат ара!»

Оңуоха Күн Арбиди бухатыр советохто уоттах цолон сүрүтүн курдук «сур» гынаң халла да Ајыңа Сіар тојоңо Ајыңа Нјурагалцын амыхсиңи кибилланын атта Уруң Ар Тојон апитин курдук. Оңуоха ус күбс быстыңын холобурдах талан озордулар оңордордох амыхси; ол гынаң гынаң баран оңордордох кысун атигиң баран атта.

1) Ср. вынеску 2-ю из страниц 2-ой.

2) Эта вставка, заключенная в скобки, принадлежит г. Аванасъеву.

— «Мин озорбул — ноттодх сурдхн ытаргата, хайтах хара бырыш тулганын курдук саныбын абат! Он-ижа улахан тоюттор аштиттарин хайтах кышымы? тусаран корубм буоллаба да... Ол тоютторго чуо битчы тусайнах суорумуу, 'itaballax ilpit буол ара... Мин уолун торубтажин, бу саты маган халла, чакынан ытабыт сазатыгар, кута курдук кубгалджен хамнабыта, самдабаллах наган халла атыяктах у курдук далкыжа сысыпта... Ошон, мин сазабар, кудан хара монгох, кыгыл хара борбудах, бара хара бытчындах, суон модун монгох, халыч нгымы баппадаллах, вусталлах кбрудлах, бысыга бысылах, бухатырга холобурдах кици буолуо ди саныбын; ол гынал баран барт бсбс дусуннах, барт умсары чабырдадх, барт тудари магынах кици буолуо... Ону орто дойдуга олохтонон омордогуна, тордохтох илде крап, тобурахтах асы асан, сика тулси сырны сылчан, ондлох соннобу кытта оросон, биллах соннобу кытта билсан, дериц доду илбоннахтарин кытта тилах талсан, авара доду албыннарин кытта ат былдасан, тугах доду тубукттарин кытта кубн кбреби, курас былдасан, оро охсусан, чачыга тасисан, булажа нукусан, арс албас аптарыгар, угус шба кочурстак кубулаттарыгар ураннажин, утуб ытык манн бажата, комвхтх кубх хара саналанан, урдук оjur курдук бсбх хан укталлан халых бажата буолла... Отчоо, ажыны буруу саман оордогуна, ажы хан амактара, кун хан улустара кимуску харысыжа омордувар... Ону ит мин атр тыбын чуо-батчы ат ара!» дийта.

Онуоха Кун Арбија бухатыр соботохто халлаи улабатын дийи, «сур» гынал халла.

Ол гынан баран Ажица Сип тоюн в [sic] Ажи Нжурафдын, орондордох амхсин, харахтарыш ҕта ичнarin бысабасыгар дйри «субурус» гына тусан баран, аттилар:

— «Быстыахпыт ду ойдохпуду ду? Ара тариян тусаралхит д... Чажи! Тогус субан туружа курдук уолаттар, ачыс тымы кыталык курдук кыргыттар! Бу озорору ои курдук ооруд, таз курдук тацывнарыц! Ит каяја, убайдара Мбелут-ббб¹⁾ обургу!

1) Иже: Мблјут-ббб.

Ини, оро, Дулурулар Нжургун-батур амаллах атын, соргулах сондоосу, ити торгу мутугунаа холобурдах табар турабас атын, мижар мицатин, илюлар жолгошун согуру халлаи улабатыттан сылгылап адалаа, бухатыр кици тацвар тацасын, туттар саби барытын байынан баран, орто ан иза дойдуга килларан олохто ара! Бу балгыгып, ачыс булас сусуохтах Аитаны-куону, кытта килларан баран ургунуу сада уруц туона ораулары олохто, ал уоттары отгон, аласа илларин тариян тацыс ара!» дийтилар.

Онуоха уоллара Мбелут-ббб¹⁾ обургу:

— «Сибигин барытын байынтан!» дийта да согуру халлаи улабатын дйки «сур» гынал халла да корон баран чапчылынах²⁾ батара оттугар, истан баран агириях батара оттугар кала огуста да:

— «Улгут кыскыт тариин барытын ситардим!» дийта.

Онуоха орондор амхсин икки, ил иллариттин ситтисан, хары харыарыттан хансан, тахсан кордлар... Ол кордохторуна — туула тыа быстыбытын сада табар турабас ат сылгыны тогус томтордохто тоюн ас саргада туула хая сада туора баян килбисит. Ат сылгы орондордох амхсин корон баран — танытын тыаса, тордох тогус хажыта тылпыт курдук, уса Урдук маган халлаи урут осутуттан тирди уруц кудалинан брб усуту турар абит.

Онуоха орондор кохсуи аттан баран итти:

— «А, уа, мин озорор кырык дауаны сонтох ат абит, озорор! Ца, амхсин, ибр ара! Озорот сондоосон хайтах абит?» дйбигар амхсин кутгалап сарыла тусан баран орондорун кулугар сорубста туста; ол гынан баран харадын ута ичн бысабасыгар дйри «субурус» гына туста.

— «Топ, орондор! Угус илбэх ахсиннах уругу уруц суругу корбутум абат! Ол тухары саманымк сурдах калптах сылгыны идрб илкнн абат!» дийта.

Онуоха орондор итти:

— «Кабис, амхсин, инја дийи! Хая, ол аллара доду суртан

1) Иже: Мблјут-ббб.

2) Отг чапчылы = чапчылы (v).

сүрдэх дойду буолуо абат... Аларга сүрдэ сэттэ бисин устара бар диллэр, орто дойдуга отут үс бисин устара бар диллэр... Бу арба дийди көрдөхтө — сахпахтах сабыдай араас халыан апара оттугар оморор¹⁾ Хасыттар Хара Суорун Тоюн Улуттулар Улуу Тоюн... Ысар буор курдук үгүс ахсаппах дойду кытта күөн көрсөр, күрөс былдасар ат сыгы буолуога абат, — ан бисикти аламыктах ат буолуога абат, амхэсир...²⁾ Чаи, каби! туох үгүс адыях саңа бар буолуо? Хята озоробутун алгыс утубутун ааран, тыл утубутун атан орто ан ия дойдуга тусардахпит!» дийтэ озорор.

Ол дийн баран:

— «Аны туттар сабин көрүөх ара, амхэсир!» дийтэ.

Онуоха амхэсир эттэ:

— «Бисиги, арайдыхтар, көрөн ара халарбыт сибилэгин» — дийтэ — «озоробут гийэин».

Онуоха улахан уоллара Мөлжүт-бүгө эттэ:

— «Уолгут туттар саба бу бар!» дийтэ да бири-бири абырабан иста.

Туман иман дойду тусса тустых, Хаман иман дойду хатында хатында, олу балыгыс бисин уоса силимпах, хахаи кыи танип ийрэ ийрчэллэх, токус халыаңа усуту сүрэр усун ижургуи салах, адыс халыаңа хасытти сүрэр хан ийрэхкэи озоростох абит, унхоргу тыаттан уолап киэи уостых харага тэрбэллээн³⁾ көстөр осолдох усун субуја батастых абит, кыс захтар характах хаса тэрбэллээн⁴⁾ көстөр кырынтых ууулах абит, дуолап өгүс саңа чомпо сүлүгэстэх абит, сытар ынах ханын саңа хара тас мөнүстэх абит, басыттал атаңар дийри уруң көмүс алытын цусунун курдук дыгалаар кууах таңастых абит.

Уоллара Цузурулар Ижургуи-ббтур туттар саба таңнар таңаса маныык буолтун амхэсир көрөн барал эттэ:

— «А, ра, озобучи Одуи бис озорбута кырдык абит, Цыла тоюн айбыта чакча абит, озорор! Ча уордох-көттүм! Мин аны

1) Вь подл.: оморор.

2) Вь подл.: тербэллээн и тербэллээн — оть тэрбэллээн (v) кылы-палыса.

кысыны, адыс булас суусохтах Аиталы-куону бэйэм сир курдук симиэтэим, ои курдук озордохум абат, озорор!» дийтэ да амхэсир ийитигэр сүрэн тоңкучадынаа анан кирди да:

— «Адыс тысы кыталык курдук кыргыттары!» чаңи, озобутун сир курдук симиэтиң, тах курдук таңыннарыадың!» дийн барап, сыгытарал көрө-көрө, озордон көрө-көрө бадыр гийэи бартайданан, буобура¹⁾ кийэи мугутурууан, сасыл гийэи саңахтадынан, кыс кийэи киргиллээнан талап буолап тураннар таңыннардыкылар да уолап кысы, — урдук киэини оттугун басынап холобурдых — ~~кысына~~ в [sic] кыстара — намысах захтары оттугун [басынап] холобурдых, — иккэй чоротчу улахан ара уолап кыс озорору ситан тасардылар озордох аныхэсир: бардары, озорор, уолап уду ийитигэр сиппит, кысы амхэсир хаңас ийитигэр сиппит; ол гынан барал тобурах тохтоботох цузуо маған толоңворун оттотугар кирдилэр.

Урдук ојур курдук үгүс утуб цонноро бары мунусуунулар, айдах халыаң ојур курдук амаа биллэи ошоноро бары калллар. Уолап кыс озорору хаба оттолоругар киллардилэр да тогурутчу тобуруоһуна турдулар, он-на характарын ута бары тусу турдулар...

Онуоха бу уол озо, «пјорус» кына хусан баран, көвүтүгар чур мугук курдук чологчу таттаран барда, ки мас курдук калдатчи таттаран барда, иккэй харадын, хатасын чолбопун курдук, тырыбынатчы көрөн туран барап, урүң тулуук курдугуван «топ» гына силлэн баран млыи араp үеу:

— «Ца... бо... Ар Тоюн аған! Күн Кубэи Хотун иям! Мин атар тылыбы истаи ойдүөн туруч ара! Тринлэх баябитин иттиги, ижургага баябитин тургуттутуг, озо баябитин улатыннардыгыт... Ол тусугар асыаха үөрн-көтө турабын. Он-ија ийигин Одуи бис озорбуг, Цыла тоюн «бухаттарга холбонун» дийн озорбуг абит... Ошон мин дийтэх киэи көрөр сандаңаах маған халыанын урдугтун орто ан ия дойдуга мин амылап тустум... Соллоңнох содуомнах соротох кырынтых айасы уолаттарып кытта содуомнасарга озо-

1) Вь подл.: пуопура.

сулмап кирдм, ил калар илсәи уозаттарын кыта Зәрдәсәргә тәриллән кирдм... Аны маньык үтүб сиргә төрүббүтүм үбсәкәбитим¹⁾ дийн ахтап саван сыйлахаптыгыгар дйәри алгыс бастычыш алгын, тым бастычым әтән «тгың әрә!» — дйәбит үсү.

Онуоха бу цон бары уиүөрүсә түсән барап, кәңиләринәп чу-
гуруја түсәп барап бир куоласынан ылаә тураллар үсү:

— «Цә... бо... Оҗолорбүт, бйбәкәдәрбит! Төрүр оҗону ужалы, итәр сүбәсүнү күрүдүйү кисі-сүбәсү төрдө буолуң! Олбугу өрүсүңүң, куопуту ситиң! Мин атахкыт ибәра сүөх буоллум, кәин атахкыт кәбирә сүөх буоллум! Охтохтоп охтумаң, салахтап салпымаң! Уоттәх харахтәх утары өбрөдтүн, татар тылһәх таба әппәтин! Сымиттәғар бүтәйдик, балыктағар кәләғәйдик озоруң, бйбәкәдәрбит, юрто ая ијә дойдуга! Убағаскытыгар чачаҗың, хојугутугар бөтүң!» дйәтиләр барылар.

Онуоха убадара Мөјүт-бөбө обургу әлсә сысәи бысағасын саға саи хара бышыты быса кыдан ыла да бир мөңүрүк сымгыпы бир мөңүрүк ынады быса кыдан уолһәх кистары аттары таңастары-саптары барытын бышытын Уралғар олоғто да тух да боквоја сүөх иңә барда. Онуоха кбстүбәт буолуохтарыгар дйәри ытаса халлылар.

Цә оҗонто орто ая ијә дойдуга, көрөн барап чавчылыһылах бәтирә дттүғар, истан барап әгирјиһәх бәтәри дттүғар, холбороң маған хочо оттоку туоі кинә әр ахтап ијәкәтиғар кәин «тиң» гына түстә. Ол түсәп барап, үс төғү! күн дйәки дттүһәп холоруктәтағына, сәр булгуиҗәх саға айдәһәх балаған буола түстә. Ал уотун хардәх бугул саға хататыһал, бороску томужах саға чоғуруһан, атыр сыгы өтөрөдтүн саға кынан «күр» гына оҗуста, «сар» гына сахта да тусһан күтә уоту оттон кәбистә. Аҗыс кырыһәх, атыр оҗусу өрә туһнут курдук, ирлә²⁾ хәп оҗорор иңкинәтәи оттон кәбистә да әргитә көрөн кәбистәҗиһә — әлсә сысәи бысағасын саға дйәң уорук балаған атыра түстә, сысәиға сымгы

1) Должно бы быть: дөрүббүһәт үбсәкәбитим.

2) Наке: ирлә; үрүсә: А. С. Селиванов: «Татар иҗтәһә».

туолла, толоңцо ынах дйәтә. Тоғус томторолох тоҗон әр сәр-
кәләриғар, тити төргү мутугуһан холордәх, тәбәр турағас ат-
тарын, тумул хәја саға, туора бијән кәбистә. Зылыргы цыла,
урукку күңә, әргәтәғи бйрләнәра тух да ис барана сүөх иләл
ходола балаған буола. Бу түсәт толошорун бу Мөјүт-бөбө
обургу күн дйәки дттүһәп үс төғү! күбә хәман барап, саға са-
цара тым әтә сырытта:

— «Цә... бо... Кәмүс түбстәх күрәҗәйдәрим, алтап бәјәләх
дәлбәрадарым! Олун халһәп оҗорутуһан, чыңыс халһәп ыҗағыһан,
Цыла тоҗон оҗорутуһан бу орто ая ијә дойдуга олохтоно түстү-
гүң! Төрүр оҗону ужалы, итәр сүбәсүнү күрүдүйү, саға кисі төрдө
буола аҗылап кирәйт! Ону чөрү дйәп саи саға саңылыја саи-
маң, сүбә саға көбүсә түсә озорумаң! Тоғус халһәп Уралғар тура
төрүббүт Цулуруҗар Нүрүгү-ботур обургу, бйдуһи истан тур
әрә бу миһ дйәтәх кисі атәр тылһәп!... Ав баатыһып, аҗыс булас
сүсүохтәх Аитәли-куону, чөрү дйәп уоттәх харахкыһан утары
көрөн буолаҗағын, татар тылһәп һәҗырыҗар буолаҗағын, (дйә
дәбилә¹⁾ хара тарбахтәхә 'куду харбатыр буолаҗағын! Сымит-
тәғар бүтәйдик ит, балыктағар кәләғәйдик ит әрә, коно! Мин әтәр
тылһәп талһәп тис ороғуһан таба оройдә әрә!|Тәи кәңјә хојутун
хојукка дйәри аҗи аһағын, күн өркөт[ә] улусуһ өлөрү-аһата,
ытата-соңото, йәтә-туота сыйлар буолаҗағын! Отчоңо бары аҗи
аһахтара өјигиттәп хорутуохтара, ошу бидүб әрә! Хата абисы
атаһаннара соғуру-бөбө соллопхоҗоро, илсәи-бөбө битгәра
аҗи аһағын күн улусуһ цонун аҗағастыр күһнәх буолахтарына,
ошу көмүскүбә аһаҗатчылыһәх түстәхкың! Сүон оҗур курдук дурда
буола, халһәп оҗур курдук халһә буола!» — дйәтә да сәтчоҗотохто
саға кисі көрөн саңағәләх маған халһәһәп дйәки, сындыс сүлүс
сүрүтүн курдук, «сур» гыһан халһә. Уолһәх кыс иккәҗәһи туран
халһәлар да, оҗолор оҗолор курдук, боронү кысһамағылар, ик-
кәҗәх бәјәләра уон сүрбә кисі оиңутун оиңоһор оҗордулар хәс
да сылы мәлһә.

1) Наке: һәмилә; ср. дәбилә, һәмилә.

III
Кәңүһи
сүхәтһи
сүлүһи

Кун тура-тура уол субустун кбрбр, истар, бултур... Баи хари тыаттан' оидо бурунан олохтоон, амык табанан идэсйанан, сыр-дан асанан сыттыктапан, бору муунуттан, тажабы таштыттан, аслай сабырбагыттан сйатан — онои оишур уол буола.

Кэс — куннэхха кдстубуна, былыттахха бытымына, халаи дйкй хайысымына' озорор ише буола.

Онтон сарсыңыта тура-тура уол ыстананы, кыдыра, кую-бахта сфра ошур уол буола. Улатан тйан калла: урдуга — урдук тити тдргу мутугунан холобурдах, намысах тити кызын чыпчахаынан холобурдах кйси буола; бйас булас холобурдах бйамгар бйллэх, алта булас холобурдах дарабар сарыннэх, уе булас холобурдах брбббр бттуктэх, баи тт бастың убрарсеин бысыта сыиуан ылан байбатчы озордон кйбисит курдук барылы бытыңнах, уолах тт орто чыкатын оломоттон ылап олотчу урбт курдук уеун влоцдобор сотолох абит, арллэге тт курдук айллэх абит, хатылабас тт курдук алаах ат харытын таңнары тушут курдук субулабас муруннах абит, иккй сур кырымына субуртчу тушут курдук субулабас хастэх абит, арадасинах ун тйарбсйи курдук арйккй харахтах абит, туннари согуе суетэх, таңнары согуе чабырбайдэх, иңнари согуе ирлэх, озорот-бозлорот уостох абит, урбт уиуобууан нунсугур, азын уиуобууан харапталах атахтах, туннари согуе нусувиэх, сбрүбстуге согуе майгыниэх, уллар бсбхтэх, тардар тынырдах, ошур ханнах, бари бытыңиэх, баттах сарыннэх, ийыны борбуидэх, ийылаха куннах, огуруктэх куорап дааи¹⁾ ытыстах, кырдык дьбаны кустэхха кррүцаэх, бузатырга холобурдах, бысыга бшмылах кйси буола. Уол ого оууаеса, саха кйси бастыңын холобурдах кйси буола да кйсе уон алтата, уол уон сйттат²⁾ буола да туох да бйллэата. Онуоха Нургун-ботур иеигар да саньир, тылынан да атар.

— «Бу уса сахнахтах сабыдал араас халаи анари бттугар кус уосабын курдук суоду-бйди халаи согуру улагыта дойдудах уолууан усуктар Улутуар Улу Тоюн, Хасылар Хара Суоруи Тоюн

1) ҕ. Слэщовъ читаетъ: куорап дааи; ср. куора, дааи.

[бар] дйан айллара... Ол отут тогуе бйси устара хар сабыр курдук угус суруктэхтара абит... Ол мин дйатэх кйси урдук амык, утуб сурахын того истобат бйайлара дуо? ийигиттан, кытта калаи, итти кбрсеи курас быласан кбрбттөр абат, озолор!... Хайтах туң таң тутар атим и? Бу орто ан ижа дойдуга отут уе бйе устара бар дйлар... Ол того калаи суон тулабабы¹⁾ мускуян, урдук амык алаатан, уруң сйрйибин кйртйин барбаттар, озолор! Отчоро санам тусуб ат...» ди саньир уеу. «Бу аллара сурба сатта бйси уеун тоюно Арцаң Дуолаи Буор Маалаи ошонор/бар дйлар... Ол «туо» тынар уе нукаң убайн ажабы дойдуттан,²⁾ «хап» тынар хараңа хйси сйрттан, ошүи огуе бадараныр иеик бадылаха дойдуттан, уе сйринан бйургүйшлх [агаргаинлэх?] кута уот бажабал сйрттан аңардас харахтах абасы атаманырып, соботох харахтах суодал хара уолаттарын тасаран, мин дйатэх кйси кытта орой охсусуунаран, чачагйи тасеиннйран, дулаба³⁾ мускусуунаран кбрбттөр, озолор! Каллаллар хайтах ара соруосүйшари тардан сыңан суйуларин аиар атим и, озолор! Мин дйатэх кйси арылаан орто ан ижа дойдуга тусуптум бру иеиллбатэх буолаба ду, хайтах ду?... Ол аран орто дойдуга тусупт атим кунан атыр огуе буолаи суол-суол ахемн бйарабаи атыр сыгыт буолап барылатчы кетийгага — ди саньылы — бу дойдуга... Ар соботогуи кун тура-тура тогуруччу хамгаран халахпын и? дйан баркй абаланар да-баан, санаргыр дьбаны; тун ута кйбят, кунуе асы хотон асабат буолаи, балтын кытта калейннат, кылбат, оишобот буолаа...

Онуола балагйи иеигар санар:

— «Убагыя туохтаи хоргуттагаи? Тогу саатын смстарда-вай? Асыр асыны сйрдйга ду, истайар таңасын сйрдага ду, хайтах ду?» — дйан баркй кыбыста саньир да куттанан тугу да санарбат: саньыт хопиут³⁾ курдук сырытта.

1) Иаше: дулаба (см. слѣд. выноски).

2) Выше: тулаба (см. предыдущую выноску).

3) = хорпуг отъ хорт, хорбор (v).

Онтон ачыс илх саңалык атанык-моңубинак ан ижа дойдутун арабас туонатыгар урдук ижамитигар атын урдугар түстә да ко- мурах хонот холбороң маған хочотун ортогугар хомуру тибин- шараң кирә да ол бу дйәки үөргәс-чүөргәс көрө турда.../Ол көрө турдагына— тус хоту дйәкиттән, Куттуй¹⁾ суолун дйәкиттән, солмон- илх содуомнак халың хотугу өттүн дйәкиттән суралх сүвә кугу- нас долгун тыл тйәк кәллә, уруң былыт орукүтән²⁾ уымаласан тағыста, халың оројугар хара былыт ханыласан, хоңор былыт куорхәяк тағыста да иә сурдлх сүвә улахан тыл буолла, ири- илх нас ил иңирин курдук өрө сыжыла түстә, чуор нас оңус кутуругун курдук өрө сыжыла түстә, урлук халың тордујалык у курдук долгула, нәрилір нас нүөттүгән³⁾ атыяхтәх у курдук чалкыла, орто дойдү кута курдук күүгәдә, муора ута булкула түстә, бажал ута бипыстана түстә. уңуоргу очуос тас хәјәләр уруттарә тостон түстүләр да кутү уот буолла толон исә. Онтон үсә рөстөр күөх маған халыңа тордуја ажадын саңа туналыјан көстүбат кына бурба буолла, нәрилір нас түөттүгән дойдү нас јактар туосактатын саңа туналыјан көстүбат кына сик туман түсән халла үс күөс быстыңын холобурдәх.

Овуоха бу кісі аттә:

— «Ар чәлы, ат татај, оғолор! Мін саллар сасын туххары саманник сурдәх сүвә тылы корбөтөгүм! Мін дйәтәх кісі уыман тибәт утүө апын үсә алларә бисгәрә иә аттан кәллиләр ибат ба- даға... Бі аны балтым оғо бу тылтан куттапылаға, — иңабар тахсан көрөсүбүн!» — дйәтә да иңәтін дйәкі урларан тағыста да иңә исігәр көтөн түстә.

Ол түсән баран, хәңәс дйәкі балта сытар оронугар тйәк көрүтә, бажалан аңар аңарин көтүрү харбабыт, оронун сәритин адарытчы тардан ылыт — суорған тәлләх да суох — оино оңбөң халыт, иә, үс төгүл иңәни төгүртчү көттө да булбата...

1) Наме: Куктуй, Кухтуй.

2) Вь волл. эдтсь; ёрәкәтәнгь, в ессе — ёрюкютянъ.

3) = түөттүгән (түөрт + түгән).

Онтон үс төгүл хасытын дйәбі ыстаннагына ан дойдута атыях- тах у курдук хамыта, иңәтә-уота бары бытгарыла тохтуокта- рыгар дйәри хасытата... Онтон орто ан ижа дойдутугар тахсан төгүрүдә көттө үс төгүл да туох да биллбәтә... Онтон созуру дйәкі хоңорои дуорсуу тумулун урдугар тахсан, өрө көрөс туран, тоғус халың урдугар¹⁾ саңа саңара, тыл ата турар үсү:

— «Иә... бо... Тоғус халың уосә өттүгәр, ачыс халың анара өттүгәр озорор Уруң Ар Тојон Уруң Арлы Хотун иккі, мін атәр тыбын өдүөн истаң озоруң! Мін илх суох ирчәкәгә бардым, ала суох аңахага бардым, балтыбын Агталы-куону көстө көтүттүм, тумиңа мунуум, хәрга хитым, сиккә сйәллим, иә бйү-бөбө утүрүдә, аңахаи-бөбө аңыта, иңәсә баттара, созуру туигунахтара, абасы аманнара, көстүбат түөкүттәрә уордулар бадаға... Хәја аттыгынал хәја итләх сурахтәх бухатыр иңә барда — ову кірәл ијәл кулуң ир суолун ирдйәкис, тор суолун тордуохлу!» — дйәтә.

Овуоха урдук халың үсә өттүн дйәкиттән сурдәх улахан тылс тыласыта да Күн Арбйә бухатыр үсә үрүң былыт осутугар «өбөс» гына түстә да кун тоңиун курдук толоннох ијурдәх, ыи килбәкис курдук килбәкис сйәдәлх, басыттан атаңар дйәри уруң көмүс таңастәх кісі буолла... Ол гынан хйстәх хараға, хамнир уостәх тисә обуна²⁾ турбут үсү:

— «Иә... бо... Шоко, Нјургуи-бөтүр обуру, мін атәр тылбын өдүөн истаң түр ар! Самантан тус хоту дйәкі бардахка, сүрөк сйәтә бисин үсә тојоно буолбут Арцаң Дуолај Буор Маңалә оғо- вјор, Адаҕалык Ала Бурај илхисин дйәл баллар үсү... Уол, ачыгың уоллара, Тимір Ыжыста Хара бухатыр кәлән уорал тәлән барбыт үсү... «Тум» гынар түрбәләригәр, «хав» гынар хараңа хәјәлары- гар, үс пундә уддәл түгәдә дойдүларыгар иңә барбыт үсү... Чәи, бәрт түргәкис барың үсү!»

Иңә дйәтә, сөтчөботохто «сур» гынан халы үсә бухатыр хал- лыгар.

1) Урдүн дйәкі?

2) Вь другом месте — овуоха.

Онуоха Нјургуи-бигур обургу атын урдугар олоро түстә да тус хоту дийки салаја баттата да абыс саллаах сәттә болчуохтәх ајаа кую қаллик кымпјастылап тәләкәтчијән ағлап кымпјылап кә-бытә. Ат түдрт хардах бутул саға чарчыма тас тујадылап сытар ынах ханып саға хара тәсы логду тәбән кәбистә да сәләнән кутуругулап кыматтыла да көтөн кугунап істә, кулагарып тыса орулуос кус кыматын тысасын курдук кугунап істә, сирәјә тысы таларынап бысыта сынјар курдук сырылап істә, үс күнүк сир-тән күр нусуван усутатта, сәтә күнүк сиртән хара буорунан ісәх тәптәрдә, ірәнәх масы тән ідрин курдук ілібәрі тәптәрдә, чур мас оғус кутуругун курдук брә субулула, улар чабылап артылапана, сүлән атиң суорунјулапана қә баран істә. Тбөб харчы ајаныбыгып билбәтә да аја сириттән арахан барди, күн дойдуттан тәләсјән барда, атыр оғус хабардатын быса батта-быт курдук тинир дулуо аттып: таппары нузусујан түсәтүн устун баран істә; онтон балык мишн курдук: балыа бұдү доду устун баран істә, буспут миду мишн курдук борук сорук доду устун баран істә. Килтәгәи ылаах-күшәх доду абит... кырыс қарын 1) курдук ы қар 1) сыттах сомого кыа кутуругун брә туппут курдук ара тбөн брә оргуја турар сирин устун баран істә, абы устәх хан бәјабап брә оргуја турар сирігәр тийә. Уңоругта биллибат, алағата китүбат, олуома суох улу мұраба тийдәниә, ата «хорус» гыла түстә... Онуоха кбрдбгүна — үс хос бастах иккі сәл кутуруктах садаға уот моғоју нимит ыдыңатағым тн кулугун курдук суор хара кісі уол хән бәјабап уңоругу өттүгәр абыс таллап тарих суорба хәјаға тийәх буолбүт, тбөбтүнән ажах-тәх мүс уораға ордутугар тийәх буолбүт. Онуоха ат сыгы бышыргы ылаға, урукку күңә, аргәтәгә би, амарә сахалы са-ңарбыт үсү, кісәл кәпсәбәт үсү, урәңхалы олуыбүт үсү, кісі есүсүбүт курдук көрби турбүт үсү, үс төгүл к... үләтн тыбырыбыт үсү, түдрт алағын бағавалы туапут үсү, ол гылап баран саға саңара, тыл атә турбүт үсү:

1) Вь подлиннике текст: қарын, қар.

— «Ца.... Со.... Тојон итәкәјим, миң атар тылыын бидүби істән тур ара, таллап тас ороигунап таба ороидо ара! Бу Тинир Ылыста Хара бухатыр таллап тас уораҕаҕыгар тиәттәр ара, олу-бөбө утүрүбүгә, аһахаи-бөбө аһылаға — саран-сарбан! Куп туллара, күсәдә быстара иә буолла... Мижиги кытаахтык кыбыи, цорогой-дук тутуи ара! Миң қә күстә соғус хамнаһары гынным — тәс тас уораҕаҕыгар киши кытта тәңнә таба чугунатарбыт едп буолуох ата!»

Онуоха абасы уола көтүтән ісәв саңара ісар үсү:

— «Бујакам тәјакам... Миң диятәх кісі сах балбах саға бәја-најым улаған ісар, оғолор! Купан оғус саға брөбгүм улаған ісар, оғолор! Арҕаң Дуолаи Буор Маңалаи оңорјор Адаҕалах Ала Бураи амахсәи іккә, аҕаккајым-іјәкәјим, миң атар тылыын күсәдә удыһ үс сиринән қбдбрәби ороигутунап таба ороидоң ара! Орто бороң туру қабыа дойдуттан тоғус халлап улағатыгар тура торүбөст Цулурүјар Нјургуи-бигур обургуттан уоран таллап ісә-бин абыс бұлас есуохтәх Аиталы-куову... Ону бу көмүс түбөстәх күбраҕаиөп, алтан түбөстәх дэлбәрибәи «туп» кынар туһуруктах түрөвәгитәгар, «хан» кынар хараца хәјбәгытыгар, үс күсәдә удыһ түгәғәр килләриә, сур кутуи сүдүтән, бөх кутуи ујадытаа, іңи кутуи арҕитән турал сарасыңца килләриң, цүбәккә холбөң. аба-сыға үсүја охсуң ара бәрт түргәишк — урү-тарәи хојутата!» — дятә.

Цә, онуоха таллап тас уораҕаҕын оројуттан бөх хара тбөн брө оргула да кырыс қарын курдук ы қар сыт сабыта бәрәдә. Антаһ аллара бәрт үсәр саңа ісәләнә, бәрт үбүр-көтү буолла, аллара абасы уола тийәх буолла...

Онуоха ат сыгы үс төгүл саңа ылаја түстә да соҕоҕо-тохто оидо да таллап тарих хәјаға ат сыгы тийән абысыны кытта тәбис тәңнә сыаруа ылағын курдук «ан» кына түстә... Онуоха аји бухатыра оғоллох үсуи субуја батасын сузбу тардан ылаа, үс хос бастах садаға уот моғоју суон моинуи быса оғуста... Онуоха јахтар аллара түсәл істәҕиш Нјургуи-бигур илтигәр «тап» кынаһаран ылаа да атын самҕыгар урда да аттә:

— «Соргулаах сомоғосум оҕото! Харахтааха кбрдбгүна, кәл-

сөбүн көрдөрүштүрүп... Чаңың, барт түргөнүк атара охсуң! — дйтә.

Онуоха уолаттар кыргыттар талсарыта сымсаа¹⁾ тадыстылар, өрб утара турдулар абасы ырыатынаа:

— «Үдә... бо... Н. жоттор! Эсиги бу дойду ус кунда уодан тугадин ой утув дәлби тәлсән кәбисәри гынныт усугут... Ол иңиттән бисиги адабыт оңовжор үсә дойдуга ыи төрүббүт ытык хаятыгар, күн төрүббүт көмүс хаятын урдугар тасәттарар... Кутуруккут суутуду, баскыт салгадын, барбыт ара суолгут көсуануң, кирбит ара суолгут да костубәтин, нокодор!»

Иңә дйтәләр да өрб уран кәбистиләр... Онуоха бу бухатырлар тугаңар чаңчыктып, охтөдөр түргөнүк өрб кутунан тадыстылар да ытык хая аныгар «ман» кына түстүләр да охусан иңитәлсән бардылар... Ус тунуң күн охустулар да икнән тәбистәң цон буолулар. Бу дойдуну кута курдук күбгәлпичи тәбистиләр, атылахтаң у курдук айып уктүбүләр, бу ытык маған хаяларын дәлби тәлсән кәбисәри гыннылар. Онуоха дойду итчиләри, оју бичик уолаттар кыргыттар, көмүс ужаларын, уруң маған пәкәләрин дәлби тәбистәрәри усун савалара кылгәтә, кнәң көбүстәрә кыарәтә.

Олтон үсә Цыла тожоңдо уңтулар:

— «Манык аттәх бухатырлар барт улахан ойну аңахаҗы оңорбру гыннылар, бисигини брусүңүң!» — дйтәттаригәр Цыла тожон аттә:

— «А, нә, кырдык! Хол дойдуттан холоннохтор, тәгәл дойдуттан тәңнәхтәр тәмтәристәхтәринә, оңу бу сорулахха сылар ус күн цөсөлүт уолаттар, орто дойдуга кирәңңит, мнә атәр тымын утуктән бириң ара! Киниләр икнән сүвә бухатырлар, бу дойдуну барытын дәлби тәлсән кәбисәхтәрә... Ону аңаңнә-аркыңнән икнә аңы арахсаллар ду, абатәр ус сириндә боџуралах, сәттә сириндә кудурваннах хәләннә кутә уот бажәл ортогуттан унән талсыбыт тоџус халын оројугар тижә мүс суорун булгунҗах бәр

1) Сымсаа = сырсан оть сырыс (v).

буолоу, сити саға ситинә суох, сап саға тардымыга суох туңвар и холоруктү турар булгунҗах буолоу; ол урдугар «ман» кына түсән кәбистәхтәринә, оңно күн көрбөн, күрәс былпасан көрдүнәр. Отчоџо бир аҗыләхтәра-хараляхтәра бу убаҗа турар кута уот сымалаҗа төббүтүн оројунан түсуох тустәх... Отчоџо кудулу бажәл угурууџох тустәх, хан бажәл мәнәстәх тустәх... Киниләр пәлларә оңон бутәр... Барт түргөнүк атара охсуң! — дйтә да онуоха күн цөсөлүт уолаттар үсәттән «оңдә» кына түстүләр да би Цыла тожон аңпичи курдук аттәләр.

Онуоха бухатырлар «чнәрәс» кына түстүләр да абасы уола өрб «хаятас» кына түстә да саңара турдә:

— «Үдә, көр, бу аҗы аймахтәра, күн улустара, мнә атәр тымын ойдуон истән туруң ара! Бу хара тубкун Нургуң-бөтүр обургу иңигиттән балтын бәјәтә уоран ылыгыта, өн-на иңигин сити саға сисим үбсүн быса тардәри — онуоха баңарар киси турар... Ити ыҗытың ара кисигиттән!» — дйтә.

Онуоха аҗы бухатыра үсә өрб көрбөн туран саңара турдә:

— «Үдә... бо... Аҗы аймахтәра, күн улустара, ойдуон истән туруң ара! Бу аңардас харахтаң аңараи уола сымҗанан атәр... Хата мнә балтыбын кини уоран ылыгыта ап дойдубттан, аласа үбәбиттән... Ол исин кәләннән бу охсуса сырпабын¹⁾... Сибилгин даҗаны кәнҗибинән кәхтәм суоҗа, иңҗибинән чуғурууом суоҗа... Мнә иңигин абасы уола «уолаттым» дән²⁾ кәриәтин бир сымат ханна сытыбатаи, бир уол оҗо ханна төрүбәтәи? Мнә даҗаны оңорулаҗ уол буолоум! Аңчи³⁾ урайаппын!» — дйтә.

Онуоха аҗы аймахтәра, күн улустара аттәләр:

— «А, нә, бибакайбит! Аттәҗиң, тыннаҗың, саңарлаҗың тоҗо баҗас одурунаҗай абитәи? Бу тугаң дойду тубкунуң кытта, анарә дойду албынын кытта, дирең дойду иңибин кытта хасаң-ңыттан биргә холборуспут кисигин, кытта арахсыбака сырты-

1) = сырпабын оть сырыт (v).

2) дән = дәннән оть дән (v).

3) Въ подл.: өтчи.

таңы да оңоккобут? Ол туңгари халорукту турар мүс суорба булгунях сурдх сун дойду: бирбыт кибит, түспүт кураибат дойдут... Онуоха ая барыя буолажа обестобун буолан!» — дйатилар.

Овуоха Нјургу-ботур обургу «инийе» кына түсүн баран атта:

— «Утуб ат бир кымылалх. Утуб киси бир тылалх буолар дилар. Атан баран кымылалх кыктылх суожа, ијјибини чугуру-жуом суожа!» — дйата да тыла игиланна, хаража уоттаана, хаана-сина айалла...

Овуоха ајы аймажа кун улустара «чугурусу» кына түстүлр да кибилаллах маган сирдидарк ыи кысыи кибитин куратк «абидисе» кына түстүлр да сажа саңара тыл ата турдулар:

— «Иа... бо... Ново, бисиги атар тылбытын ойдон истал тур ар! Ан бызыр сатк маган урлуттан ајылан түсарың сарыи тороппут Ар Тјон ажаң анига: «барт туңгари түсунилх, таңнары изгылах буолоу, сорюостүгас бысыллах буолоу» дйабига, ол билан аниг абит... Бисиги ајин ата сытагыбыт, ону истибитин бу... Ошко түспүт оңоруң билли, сирга түспүт сисий мутугун билли... Баскыт салладын, кутуруккут сунтуйдун! Ол оңуос булгуняхха тубагар чапчактик, охтобор турганни барың! Ошо тјан, кун көрсөн курае бынасан көрүң ар — хажыңт брөгбо урдур абит? Ол арари аја аймадын кун улусун утуб брөгбидх атыш түсүн биарыа... Уруң оңус сажа брөгбојун улаттын, сар булгунях сажа саргың салымынш! Одуи бис оңоңор, чычыс халлаң Цыла тоңон оңорбут... Утубу бат бутун оңорулах оңорбута буолоу ата абит!» — дйатилар, брө ураң кибитилар.

Сотлоботохто кулгактарын тыл ордусо кус кынагыи тымыш курдук «күс» кынан халла да үс сирини оңурганни [аңар-ганни?] кута уот бажаал орототтан уван тахыбыт туңгари халорукту турар мүс нуло булгуняхха тјан «зан» бына түстүлр да чоку көхөјун салыныи курдук хыгыски дойду буолла, икки киси итига батар усуктах брөбдх дойду буолла... Иккени түбс түбстэригтан авысага турдулар... Иа, кун тулгара, күсүл быстыра д... буолла... Бирдар ар урт туңгари ајини кибитилар.

кудурбонлах кута уот бажаалага тбббтун оројунан түсүбх дойду буолла, — иа, суос суодал дойду буолла.

Онуоха абасы уола холлобос бысабасын сажа кута уотунан брө усурап кибити да исин туңгарттан үс тогул маңида, уста ыпчыктаи ыңыраана да сажа саңара, тыл ата турар үсу:

— Көр бу да, орлор! Ноко! Мин дйатах киси атар тылбын ойдон истал тур ар! Бисиги дойдуга өлөр пон буолабут бадада... Мин дйатах киси ан араидх курдук буолоум дуо? Кийи аймахта, кийи урулах кибитин. Мин арасым Ытык Хахалап улаған обургу, кал ар! Өлөр кун иа утубуота, халар кун иа халхалата, уоп ојур курдук исөх ханы уктаһапап кала дурда буол ар Умса түстэхниа — сүспүттэн үјүөх буоларың, иттиниа түстэхниа кытахиттан үјүөх буоларың абат... Идрах да буоларгыи чугас буол, суох да буоларгыи брө оңо! — дйин кытта түс хоту Кукту¹⁾ аттыгыи кикиттан уола аҕагыи сажа үөло ыстанан бирда да үс хос бастах, икки сажа кутуруктах, тийр чыллырыт тулах далаң охөөү кы хозугу дйаки аҕыс таллап тарых хаја урдугар аҕыс тийр тит басыи атарытчы тардан ылан орулаан бажаал урдугар бөбө» кына олоҕо түстү да холлобос бысабасын сажа кута уотунан брө усурап кибити, хатасын чолбонун курдук харадыи уота аја бухаттырын икки чарас санпыл икки ардынан үөло көрөн олоҕдо. Онуоха абасы бухаттара атта:

— «Ыл ар, көр, ноко, ити мин суон дурдабын, халың халха, бын! Хаја, ајийа халпа барың? Хата ајийа харысыттарыиң халыдыи ута и, ноко!» — дйата.

Онуоха аја бухаттара кийи көхөү сүтүккүлр кыарата, үсүн саната спитбагар сийата, харадыи ута ијин бысабасыгар дйари «субурус» кына түстү; көхөсүн атиппистан баран уруң тулук курдугунан «топ» кына сийип кибити, кийи залаи дйаки «халтис» кына көрөн турап ытк-солҕ ија-туоја турда:

— «Иа... бо... Кун тулгана, күсүл бысыиша, кийи көхөсүн кыарата, үсүн санам кылгата, ай-бөбө иа утубуота, алахаи-бөбө»

1) Иа — «инийе» 1-ум кы. 14-сү строкка.

ца аццата, Иа Цилсаи ца сйрй сйрдийнй, абасы уола асары ада-
зында, костубат согуру уола ца куйтян сутарри гына! Бу усд
костор кубх мадан халын урут оттугар озорор Ажыца Сйр Тоёл
азабыттан, Ажй Пжурабацнын амахсын изабиттан бирга торуобут
Ажй Умсур удазан афасыам! Ца, ырах да буоларгын чугас
буол, суох да буоларгын бар буол! Суон тын толура, халыц
тын хаража буол ар! Мин даваны торут уцуор харылы кисй
этим!» — дйрив кытта костор кубх мадан [халын] урут оттуг
диакиття барт сурдах кынат тыаса кугунаа тустя.

Онуоха кбрдбуня — тугах туосу кбрбю тушпур курдук атира
кутуруктаах, таллах¹⁾ туосу тйргй тушпур курдук алым кюме кы-
наттаах, сабыман батасы тацпары тушпур курдук чыллырыт кюмус
туллах, чан олгуи сажа бастаах, чакы сажа харахтаах, хараалабыт
анжй (анжй) сажа усун пжургун тумустях, уон Цаны хотурун
сажа турбу хара тыцырахтаах далац кескю кыл согуру дики
тобус чочур хаа урдугар тобус тит тоц харыяны козбу тардан
ылаа «тулмас»²⁾ кына озеро тустя. Ол гынаа баран ус устях ат
бргюня курдук харадын уота абасы уолауа икки чарис сапын
харадынаа кбб кбрдб.

Онуоха абасы уола квйинян «чинарис» кына тустя... Ол гы-
наа баран кумулах куоран далац ыгысынан чарачыланаа кбрдб;
ол кбрбн баран яттй:

— «Ар цалы, ат татай! Бөрбкү цалы яхтар тусаида мйзигин,
озолор!» — дйтй.

Онуоха бу усаттан туспур яхтар сацара озорор усу:

— «Ца... бо... Мин атар тызын, бйбкын ар буоларгын,
бидюн исит! Ажй амадын асыттан ацалым, орулуос кус смытын
сажа араас илгйи бырахтым... Ону кисй буогуох кисй буолаах-
кына ажахтар тусар ар! Онтоо сыса ар тусардйргин мүтүрүи-
бат бугун оцоруц кйлидй, тукум! Ону кытат ар!» — дйтй да
бырахта.

1) Вь подл.: селлехъ.

2) Ср. туллаи (т); мь подл.: дулмасъ.

Кисй ажадын сыса ысытылах кисй буолбатах, ажадар «лаи»
кыппараа ылаа, урукку бйбтйн курдук кисй буола тустя, цйрйи
тыаса лачыгыры тустя...

Онуоха абасы кыса обургу сацара озорор усу:

— «Алата, ат татай абит ии! Исйликни [-тасылыккын], идйм-
мин-алхааибин, арыккын-айдйини, оолор! Ой-ббб утүрүб-
ги, алхааи-ббб ии аццата! Чэй ар, ноко! Ажахын атан кулу
ар! Ус нукац уддйи тугадй доидуттан, бй утун ус кулар
кулугун аныгыттан кбтббн суган тасарбытым хардах бугул
сажа бббх хан ббббб. Ону сыса ар каптаргын мйзигиттан хоргу-
тума, бйбббттан хоргут, ноко!» — дйтй да хардах бугул сажа
ббббб ханы бырабан унарытта да абасы уола ажадар «лаи» кына
тусаран ылаа, бирдй ыгыстан кбббб да сйржйи ус тогул буорга
хоруа аста да ус тогул исай чаккыда, ажй бухатарын куоран
далац ыгысынан икки самадын икки ардыттан ылаа, ббб кбтббн
ылаа да ураук бызыт осутуттан ббб бырабан кугунаатта да кисй
баса бас, атажа этак тусей истйгин, агаса саца ылааца тустя да
холозос бысадыни сажа урдй куддйинян тацпары урдй кбббб,
уот бажабаа ортотууан урдй кюмус муоста буолаа, «чйр» гына
тустя; онуоха кйлип «лаи» кына уктйи тустя. Онуоха агаса яттй:

— «Кбр, урдй!» дйтй.

Ажй бухатыра аргилл тустя да абасы бухатарын хакас бт-
түвдй аргитй тардан ылаа да мбббббн кюмус курдук оттугар
минйаран далбй бырабан кбратта да уот бажабааца кббббб оро-
жунаа тусей истйгин Ытык Хахаидан обургу сурдах улахаанык
чаккыца тустя да ус сйрйин боуурааах тудүрүн тогуца охсон бйр-
дй... Онуоха калян уктйиах буалтуу кйицй Ажй Умсур удазан
тудүрүн кббб урдй кбббб да аландй уот сымалаца бисынаа тац-
пары тусй турда. Онуоха Ытык Хахаидан обургу ус кббс быс-
тынын холобурдах, тйир сордоц балык буоли, уот сымалаца
кйрйи, кбрдй сытан кбббб — ца, кйиттй. Ои-па ытй-сонү,
ицйа-туоца сырытта:

— «Исйликни-тасылыккын, идймин-алхааибин, арыккын-
[айдйини], оолор! Ма бйбббб Бжыста Хара да бухатары

мәлітти! Аја аймада кун узустарын туох кыажаи-хотуоі, оғолор?! Аргиларбин іатчарім амтәріидін, хажыстарбын халжыгым хажыныны! Узу цон, тусуван сыңыц! Куттаныым-хорбүтүм!» — дийа баран 'созотохто «күлүпүс» кынан хәллә.

Онуоха Аја Умеур удабап төттөрү-тәры хәма-хәма саңара сыңар усф:

— «Цә... бо... Озоккојум бидбакәјім! миә атар тылбын бидүбн істән тур әрә! Мин бу саха кісі көрөр сардаңамх маңан халланын урүт бтүгүр Одуи тис оғоңор Цылаңа тојон оңороншор ағыс кырылхх тубрт усуктәх һаңкәр тис остуолбныи усә бистәрә уон сарбајар тарбахтарынан куду харбыпахтара дийа, ону мийгін ма-варга оңорбуттара... Мин атым јахтар буолтум да ісін, сыты сындыс сырыта сырбылх, уоттәх чолбон сүрүтә сүрүлхх јахтар-бын... Ол бу аһ аһит тылыи ічкитә иккилх оғо саңа баран, һис амағат буолан аһә өлсөһитә... Онуоха сүрәјим хәмәһн кәбисән туох да ыјыгыта суох түспүтүм... Ол бурүбар аһи хәһи да барбат кыһә оңорухтара... Ол да арәрігін, өлөр кунуң кәһәһиһә ыңыраһ көрөр! Аһ тыңыттан миң тыһыи ордук буолуо дуо? Төсө да бурүдуохтарып — билләрбин кәһәһн... Пин атаңың ибәрә суох буоллуи, кәһи атаңың кәбәрә суох буоллуи! Охтөхтөп охтума, салахтан самһиһә! «Алгыс бәса сылхх, кырыс бәса хәһиһх буолар» дилләр... Оһи миң һјгін алгыс үтүбүтүн алған, тыл үтүб-туя аһән бардым!» — дийа баран уоттәх чолбон сүрүтүи курулк «сур» ғынан хәллә.

Онуоха Цулурујар Цјургуи-бөгүр обургү һә «хангыс» кыһи түстә да саңа саңара тыл аһә турбут:

— «Цә ... бо... Мин тылбын... Соргулхх соңоһоһом, аһәһлхх аһым! Ырах да буолларгыһи чутас буол, сгох да буолларгыһи бар буол! Сәһтәһныи ијаныһлһи, бөһөһидәһиһи өлбәрәһ! Урүң оғус саңа брөгбөі урдуһтә, саңаһәі оғус саңа саргыи салыһыһи, брөг-гөһдөх¹⁾ урдук аһ урдуһтә, соргу һәһи тубустл!» — дийтә да аһәрдәһлхх һиһ хәһәһи аһјјатин диккитәһн сөһр сылгы сәһлһн кулу-

1) Вь полл. опискы: ёсенгеһдәх.

ругуи сәһәһә туппүт курулк сәһгә һәһыи аһгыи сәһәһә түстә... Ол кәһиһ бтүгүтәһ аһ сылгы сәһлһиһн куруругуһан кыһатһанан көгөн тјјән кәһлә да «һәһ» кыһа уктәһнә түстә. Онуоха көрдөһүнә — ата хәһың куһиһамыт, хәт таһамһамыт, утүб бәһәһәмһит, бәһ-тыи Аһаһы-куоһу сәһһитыгар олоһпүт... Түктәри утүб јахтар аһбит! Бәһгыи кыһта усә уостарыттан устүтә урасылар, аһәһә уостарыттан алтәһыта сылһәһылар да аһ кісі обургү аһын ур-дугәр «һәһ» кыһа олоһо түстүләр... Бәһгыи маңасәһн кәбисә да кәһбит соһуһан төгуруја барбата, — сәһәһиһн түс соһуру диккә ту-туһа да көгүтәһн куруһатта; урдук былытыи аһһыһиһи, һамгысыһх былытыи урдуһиһн хоһобурдаһыһан аһәһиһн істә...

Ол ісәһн бидүбн көрөһн істәһиһә — узәһата өһлһөһт, уңуоргуһи хотон көһтүбәт усун дурәр хоһөһлөх, һәһәһ өһлһөһт, кәрдитә көһ-түбәт кәһн дәһхәһн сысыһлх, «сүрүң хоһурах» диккитә урүң: үрүң сүрүһкәһ доһду буолла, «һәһә хәһбәһә» диккитә хәһыл барбыт хәһә сүрүһкәһ доһду буолла.

Оһтон аһә батһиһн көрдөһүнә — тоһон хотугу бтүгүгар тоһус моһол һиһ буруота уһиһәһн көһүһиһә, ағыс дәһлә ураси саңа-рыһиһн көһүһиһә...

Оһу аһә көрдөһүһә — чоһчу бәһтәһ чүөһүһүһүт, үөрбә көһүһлхх убрәһүһүт доһдута буолла, хәһиһәһыи ыһм бырдаһыһ курулк утүс һон һустүбүт доһдута буолла...

Оһу аһә көрдөһүһә — ағыс һлх сәһәһлхх аһәһлхх-мбүһиһлхх аһ ија доһдуларыи хәһә ортоһугар ағыс саһәһлхх әр кудук һәһ һиһүт аһит, туһәһыттаһас¹⁾ хәһыһытәһх тоһордн тит буоллаи туругурубүт туһеубүт һәһ һиһи турар аһит...

Ол аһәһәһыи диккә бтүгүн аһәһә көрдөһүһә — һис кәһл кәһәһиһн түгүн кәһдәһитәһи туппүт курулк кәһбәһиһәһә өттөх аһәһ... Сәһыиһ аһәһәһ кырдәһ урдуһгәр аһәһ сысыи бисәһәһыиһн саңа аһәһәһ һәһ-һыһи аһәһн күһлөһ күһлөһ саңа күһдәһ түсуһгәһиһн туругуруһан, көһөрө чүһиһә саңа диккә дәһлә түсуһгәһиһн оңорон турар һон «һөһ» кыһа түстә.

1) Вь полл.: дуһәһыттаһас.

Ол көрдү баран бидүбн көрдү турда, атып хантатчы тардан баран...

Онуоха хэр биэтин курдук хашабыт, сасы биэтин курдук сыспабыт хотун јактар амахсијан араара илн калнн кабісарн илн-мит, бобура буктаҥ бадар саҥыҥаҥын пилігіл калпнт, муостак намыаскалах хара сасыл тірітә баргасатн туралды урбут, уңуо илтігәр сілләх абір ханыҥыҥы тупсут, хаңс илтігәр кардс оју-лх кәріән ымыҥаны аҥаҥыттан тупсут... Он-на амахсін јактар тоғус халлаңца уруидү-уруидү арылыас кус сымбтыш курдук ара-зас арһан лачыгыратчы арылабыт, көрбүткөр биә көјбөгдүһан, улаң биә үгүтүһан аҥаҥарах биә кымисыһа ысых ысан уә-рыҥа-уәрыҥа таһала туюҥан җалысыҥа турар үсү:

— «Үә... бу... Уруи буолуҥ! Аһал буолуҥ! Мичі буолуҥ! Тоғус халлаң урдүгәр тура төрүбүт, тігі төргү мүтүгү-һан табар тураҥас аттаҥ Цулурҥар Нјурҥун-бөтүр обургу көс-тө көтүтән ісар! Тоғус субан туруҥа курдук уолаттар, тәсіһнә тутуҥ, діаратә кабісің, олбохто уруң, тоғус сілләх чорон аҥахта тутуҥ! Ағыс тысы кыталык курдук кыргыттар, ағыс сілләх кәріән ымыҥаны арылыас кус сымбтыш курдук араҥас арһан алдыртчы-булдыртчы арһаңдыт, аҥан кісітә испыта буолуо аҥахта тутуҥ, суол кісітә тутайыҥа буолуо аҥа антаныҥ асына асатыҥ, сөлдөгүһнн утахтаҥ Цулурҥар Нјурҥун-бөтүр ошон-коібун!»

Амахсін алпнт тылын ісіттә, ол гыһан баран «чһас» кына түстә, атып хантатчы татта, уруҥ тулук курдугунн «топ» кы-на сіллән кабістә, көхсү илтіһл баран саңа саңара тыл ата турар үсү:

— «Үә... бо... амахсін! Мин атар тылбын бидүбн істан тур ар! Мин аҥаҥыһан асаһын, саныһыһан таңсыһан баранан, аһ аскыһ асы, кымыккыһ ісә калбатәҥ! Асаһ ісар аҥан кісітә-бін, сырә кісітә сырәбар баран ісәбін, суол кісітә суолбар цу-лурҥан ісәбін... Мичігін саратыма! Мин сазлар сисем тухлары тордохтох үләдә кәрә ілкіһнн, тобурахтах асы асы ілкіһнн... Ол аҥігін «ыгырда» діән тохтуом дуо?»

Онуоха амахсін «өјбүс» кына түсән баран саңара турар үсү:

— «Үә бу, биәбаккајим! Мин атар тылбын бидүбн істан тур ар! Саха төрдө Саха Сарын тоҥон діән, Сабыҥа Би хотун діән ошонјордох амахсін бісігі буолабыт... Бу үсә көстөр күбх маған халлаң урут өттүттән аҥылап түспүһүт Цыҥа тоҥон... «Кісі сүбсү төрдө буолуҥ!» — орто һн іҥә дойдуга олохтобүттара бісі-гінн. Ол білігін аңардас харахтаҥ аһарә бістәрә атаҥастаннар, кәһн көхсүбүт сүтүкүһәр кыһарә, үсүн саныһыт саптаҥар сінҥән олоҥобут. Тоҥо онуһк буоллуттүт діятәхкнә — арҥа мүстәх муора іччитә Тимір Дәсінтәі бухатыр арҥа ағыс тарах хая аһныҥар оһно калһн күтүбүттән озорор: бісігі кәспыт — Күн Туҥарыма-куо діән аттаҥ кыстаһыт — оһу калһн оһох јактар ыһары оло-рор... Оһу суон өјбүр курдук дуһа буол, халың өјбүр курдук халха буол! Бісіһтүһык маһы тылбытын ыкка-куска сінҥим! Хојуктаҥ бајам хоңуҥа тураһын, суеубохтаҥ бајам суҥуҥа тураһын, үс барә хара кулуккәр уңаң сүдәлјіҥа тураһын... Мин алпнт тылбын ісітәтәхкнә аһан!) аҥаҥ аһаҥа, хороң аҥаҥ хор-гутуоҥа; аҥа аһахтаһа бары аһаргыһахтаһа, күн улустара бары көһүсүбүттәрә — ону мин атар тылбын сиргә халларыма!»

Онуоха үсә турар кісі саныһ көрдөгүһнә:

— «Бу ошонјордох амахсін кырдык атаҥастәтәхтара... Оһу мин істә-істә біһә-біһә бардахпына — Цулурҥар Нјурҥун-бөтүр обургу цулаҥан бардах» діятәрә буолаҥа... Тәһнәҥим сәтәтә-гәр, хоһонбүһүм хоһутугар барыһан буолаҥа... Ітн кәһнә, буха-тыр кісі буоһан барамһын бухатыры істан баран халтаҥ дн күбн көрөүбүһн курәс быһцасыһыһа барыһаһып сытамнат!» — дн сә-һнн баран аттә:

— «Чә, амахсін, бу мин балтыһан Аһалы-куо діән аттаҥ јактары аҥыһа туттаран барыһан... Оһу уон сарбајар тарбах-тәхха олус уһнарар буолаҥаҥын, біһ сарбајар пәһігә хара ыһыстаҥа куду харбатар буолаҥаҥын, карыһыһан кыһчырыҥар, тылгыһан мөңөр буолаҥаҥын... Кусаҥаһнык тупһут буолаҥаҥыһа

1) Въ подл.: эдҥһыҥ; виҥе: аһаҥ.

күл-күл уоккум омуруорум, пийлэри пийгэнттэн... Ону саран!» — дийтэ да балтын үсэнтэн быраган кутунатта амьхсін урдугар.

Балта тийэл, тысы кыталык курдук жахтар тийэн амьхсін оро оттуггар «орос» кына түстэ да түсэрин кытта амьхсін агарды-лэбитийэн [барда], хапас иштэтэн «лан» кынарал ыла да үй дикі сийтэн¹⁾ тасаран барда.

Ца, онтов үсэ турар кісі арба дикі атын салажа баттапта да ат көтөс кутунатта, абыс тарых хажа урдугар ат баран уктый түстэ.

Онуоха көрдүгүдү — ары тіт курдук түспөн күтэ уоту оттоп кибіспіт, идиһатабы тіт күлүгү курдук суор хара кісі чиркәл-лэн озорор абит, абыс ынах суосуну адырытчы уоту тула үблэн кибіспіт... Азы кісітін көрдө да муңур тіт сажа кісі оюн тура аккіриятэ, идиһа хара тарбыһынап чарачылаша көрдө, сят-тійэ ыи сяттис кісэтин курдук қабиниһх харағынаш «бурузусо» кына көрөн кибістэ да кийиһап «чиһіріс» кына түстэ; үбсүн тат-гара түстэ, үс төгүл суорду хасбитата, кийиһап хамая шәрәң-кәиді-пийәнкәиді саца саңара турар үсү:

— «Көр, бу да көрүө суоххун көрдүм, істін суоххун ісітін!»
«Дуагуруар Нјургуи-оттур обургу Ызыста Хара бухатары кытта өлөсө сыһар» дийбиттәра... Ол байлар өлөрдө бөбүрөн кәлл курду... Аны миң дийтәх кісі урзук аһпар, үтүө сурахвар кә. Іәңиң буолуо... Миң аһар тылбын өндүөн істән тур аһа! Миң бу саха төрдө буоабут Саха Сарыи тоһол Сабыһа Баи хотун иккі ибигарын атыгар. Күн Туһарыма-күөнү ојох ыһары кәлбөтүм... Ону сяттійэ ыи сяттис кісэтин бөлгөн озоролор... Ону миң... оро ардыһиттән миң аһамыгым... Ону аһ туораһдыр буоллахкына кибіспәннәх маған сирдигин кіртүгүдүм, туһалзаныһх маған ијургуи суусуктутуом, іттәннә ұран іскін тһарыам, үмса ұран көхсүгүи үблө үктүөм, өрбөһөдөх үтүө аһкыи аһатыам, воно! Ону бәјаң бил... Онтов миң аһар тылбын сөбүлүөн ісіттәхкыи, тойдун-сирің туһа-сына төһө тур аһа, ијігін, кыраһас кісіни, аһидийма... Миң

1) Въ полд.: ситинь.

әјигин хајата да буоллар кыһар кісі туһактаҕабын буолуо абат, воно! Ону сарыһа-сарыһа кыһа көрүөтө аһа» — дийтэ.

Онуоха аһа бухатара кийиһап «чиһіріс» кына түстэ да буюр хаја сажа буксаһа таһыста, тас хаја сажа дикі тһлэн таһыс-та, сирдигиттән сирдә готуп курдук сирдигині турда, хараһыттан хатат готуп курдук таһиһары таһмалы турда, саһын бәјатыгар дийэри түспүт хара көмүс курдук кударылах аса төбөтүн оројугар күлүн кутуругуи курдук өрө аһиллэн таһыста, иһрин тыһса аја кірсін курдук дыккыһата, күс иһрә, көрөн аһа бары бун-тах татта. аһын биһриминә аһидийтә¹⁾, саһарыһап биһриминә салба-лаһа, көхсүн тыһса кыһиллэх оһус көхсүн тыһсыи курдук кутуһу турда, өр сорус турбаһтан баран саңа саңара тыл аһа турбүт:

— «Ца, бу маңа аһаһх аһағыһабатыи, куһаһыи курусуһуи көрбөттөр, оһолор! Бу түһүх дойдү түбүһа, дийиң дойдү иккәһа, аһары дойдү аһыһа. күһүр дойдү көстүбәтә тыһып иһлөһтөн, аһағыһа абатыи көрбөттөр, оһолор! Сорүсүһиһәри тардан турар сөһүгүһү аһыһа, үс бира хара күлүккүһү уһары уруом! Миң дий-тәх кісі Оһун бистәһә оһосүлүбүт, Цыһа тоһолтон төрдүстәһиттә кісіһи... Аһиги уоттәх хараһыһыи оһуруорарга, дийиң иһбә са-һыһыи сарыһарга миң барыһа — үсә оһо оһуһса!» — дийтэ да оһоһлөх үсүн дүрбә батасыи суабу тардан ыла, үсү дойдү сәһаһыттан оһсон күсүһиһарда...

Онуоха аһасы бухатара аһара оһсон биһрә; хаһтан да ы-быһыи көрбөтө хәһнәх хара иһраһкәһи батасы суабу тардан ыла, оһсон күсүһиһарда да иккі хаја кәһлән ыһса түсэрин курдуи сурдах тыһс буолла да оһсүһөн иһигиһи иһа бардылар, бу дойдү стун-мәһиһи иһн иһрин курдук ібилі тәбистиләр, орго аһ ија дойдуну тор-дуһалзәх ү курдук долзугу үктүбөһләр, аһиһаһтәх ү курдук аһиһи тәбистиләр. аһыс тарых хајаларын аһдырыһиһи күһәһиһи гыһыһлар...

Түһнәх күи хоһобурдах оһсүһөн іһтиһиләр да аһа бухатара оһсоро улаһап, тәһары чәһән барда, аһыһи уоһуи іһиһа ат кыһна, маһна туруһалатта, тіһир бүрәи көрүлүһтән үс төгүл куһуо маған

1) Въ полд.: экиһиһага.

тарбагына «мамыс» кына харбан ылла да ус тогу! Эрија баттата да соводос аты умса баттар курдук умсары кулуружан баттатагына кунунав уосулап сытыпбыт тiрi хавын курдук хан таңнары субулдуна... Онтон ачыс салмак сатта ботчуоктах айдукто диллик кымжынап дилби тасында јанин ичра килбјан костуор дiарi...

Ча, бу абасы уола кiнч кохсо кыарата, усун саата кыгата, халың тiрiтi хайына, чагiн ата самактайна, ачыс ојосо-сун бысыптап турагас сылгы кутуругун субутчу таппыт курдук хава таңнары саккырата... Абасы уола саңара сыңар усу:

— «Кор бу да, тојокком! Миң атар тылабын бидуи истiн тур ар! Миң олоп кунум утуруота, халар кунум холхалта... Миң дағаны дойдубар-сирбар ардхпiнi сiн кустактик санаарым, мијигiн кылар-хотор суох курдук санаарым... Ча, билгiн кыктарар кунум кiллi... Онов азигттан сусубхтак бјан сугурујан, холјуктах бјан хоңујан араби! Огу бакан оттур, масы бакка мастьыр, сусосуну бакка сусулур, ијiн бакка ијiр кiсiбiн: ханлатчыт буолан хапајын, кулут буолан кулудуј! Мијигiн да олорби ордук утуб аттаныан суога... Дјорб тiннiн марым, кулугуң харарыра, тiрiр оҕоң ујата мiлтуога, итiр сусосун куруота ич-вдствiдi, оттох ороп тубун билiнч суога, аз уот суостуганыгар сытылаң суога... Миң бiрт суо-моаун ыар аххан тiлнiл кiсiбiн — ову биду ар! Атгасар да ахейннiл, кордосор да куртуоппiлх... Ча, олу бiлiнч бил! Итинга ордугу сiллiлп кутуруктал атiрим: суох!» — дiйтi.

Онуоха ајы бухатыра аты:

— «Бу кубуэбат ча сiлiрi сiрдiннi, асары адаҕида... Миң азигiн хайата да буолаар чiркiлiр сiсiн уосуң быса тарда илкiнiн урiлбат кiсi буолуом абат!» — дiйтi да кунран далан¹⁾ бттугар мишардi, тiлiкiтiтiн аҕалла да дiлбi бырахта урiнч буор урiу-нап «бурдас» кына тусуор дiарi, отут болгуо чiрiтiннi оңорбут олу мiлi бысытчатын сулу тардан ылла да нуос хабаргатын

1) Вь подл.: курипгъ дапангъ; ср. вывокутъ — 12-97.

быса баттата да холјуктах басын быса баттан ылла да утутун тiлбiтiннi кунiлiннi¹⁾ бтуттан апјап туран, ус тогу! тучиари холоруктан барап сиңа саңара турар усу:

— «Ча, бу миң саха кiсi кiрiр саралалах маған халыбын урдугар уоскобтiм-торуобугум. Ол гилса баран «бу орто ан iја дойдуга тораохтох ијiрдi кирдiн, тобурахтах асы асатын, сiкiлi тiлiсi сырбыны сырдыгы» дiлiннiр тусарбiттiрi. Онов миң аңагас характах абасы уолаттарым кытта артымазасип сыңарга аманмыт кiсiбiн, сoғотох характах соғотоннiл халың уолаттары кытта понносорго оҕосуллубут кiсiбiн, илбiстiлх халың атаманнарын кытта аһиридаласарга аманмыт кiсiбiн. Онов миң угуо бттубар осолох, халас бттубар илбiстiлх кiсi буолаум. Тыннык ыарата, кулугун харарда... Онов бу дойду отун-масын ичiтi, барыгыт устан — бу бухатыр кiсi моијох басыннi тiрiлiтiм — хатырбигт бiлiдiт миана сысахтыгың!» — дiйтi да абасытын бухатырын бiрдi ичiлiрiк чокур сага оһиот иана дiлбi кырбаттан барап, тусуан кута уоту оттоп барап дiлбi убатын кiбiстi да атын урдугар тусiтi да Саха Сарым тојоңо кiллi абасытын уолун олорбут угуо кiсi буолап.

Онуоха кiрiлбiтiн — уруккутагар ордук ысыҕын оңорбуттар... Аһири кунулунап дiлбi таңнан кiбiсiлiт, угуо илтигiлр кiнi баатын сiлiннiт, хаҕас илтигiлр бiлiтiннi кiлiсiн сiлiннiт да ичiтiсiн ламыла-иҥiл халап, жоһар-иҥiлр уктанн угары тириң иер усу. Онуоха кiлiсi «чуугуус» кына тусiтi да харарын ута ијiн бысаҕасыннар дiлiрi «чуугуус» кына тусiтi да саңа саңара турар усу:

— «Ча, бу, аата! Кун кiлiр хотун ијiлiкiлiн! Миң атар тылабын бидуи истiн тур ар! «Абасыттан арихтабым!» дiлiн тiрдiм да ата... Кутур ботк кулуга того харата? тiлiн того ыарлаха-на? урут уцуога того нукусуруа? алын уцуога того характат? харата того уотai [уотгага]? хана-сiнi того иҕыстагаси сурiлiлiтi дi, ијiлiкiлiн? Тiлi, куттаишахын да! кунiдахын да! хоһодохуи и!» — дiйтi, ијiтiн кулугар сiрiлбiтi тусiтi.

1) Вь подл.: кунiлiннiнгъ.

Овуоха ар кісі хана «рабидис» кына түстү.

Овуоха амаксын көксүн аттоплаткан баран саңа саңара тыл атта турар үсү:

— «Ца, бу да бибизкайин, Цулурружар Нургуин-ботур оок-кожум! Мин атар тылбын «дуон истая тур ара! Мин суон тылмын толгудуа, хара тылбын харыцатың... Овуоха бу «кис озо саната асынпайбар кылгас, буб сонун сийдинийбар кыарафасе даяв бе хосино, беун номозо буолар абат... Оноп мин ајигиттан көрдөсббун, еусубхтах бајам сүтүрүјдү турабын, үс бара хара кулуккар уцаа субдәјјдә турабын! Самантав тус арба діки баран истәкһинә, «отуолу оңјур көлүдә күөл бар буолуо — онно баран үс түниһх күн сөтүөлән бараңныв тобус чуоңур хаја бар буолуо — оа урдугар тахсандын, түниһх күн салгыһан, токко тобула салгыңна саја оуустардыкына — отчоңо хара бәјдә уруң буолуоң, хара нарын барыта цалбарыһа, күбх көлбсууң барыта сјуулуо, отчоңо ырае аттанһад-хәһһанһаң атта, отчоңо атавар иттир атах салгыңах кисе озо сиріах кісітә буолуоң дуо? «дырбыккын кыраһыт, уордаыккын утарыт, абарбыккын араһыт, ыи өттүгүнән ылабалһын, күн өттүгүнән күбәлһи, ооккожум!» — дийтә амакһсин.

Он-ва аја бухатыра «чугус» кына түстү, ол түсан баран савә була:

— «Кырдык даһаны, аја амаһыттан, күн улусуттан түспүтүм тулхары бирдә ла сүва иһкин... Ца, аттан аттада!» — дү саната.

Атын салаја баттата, тус арба діки ајанватан сымәлитән барда, урдук былыты аһһыһан, һамисах былыты урдунан ајанһан баран истә, кулугрын тыаса орууоос күе кыпатын тыасын күрдүк күгунан истә да ки хонуга өтүт ховукка ајанһата, кәң халһан кисе јахтар сарби тимаһјин күрдүк таһһары¹⁾ һамыһыһан түстү, һәриһр һис һуөттүһя уолаһи кісі һазмсарыһ түмсуһ күрдүк һрә матарыһав тахәһтыһар тийдә. Аһыс тарәх хаја авһы-

1) Вь подл.: һанһары.

һар, тобус чуоңур хаја түгәһар, сәттә сәһдәки¹⁾ хаја ис кырбатыһан; оттоптуттан умһүт һис суорун булгунһаһтан боруоктан сыһһнаһтах тити таһһары ыһһа тураһар, бугун таһһары умсары ыһһаһан боруокту тураһар, сирі түгәһияһи һиһһи-һаһһыһи тураһар. Үсәттән өңбөһн көрдөһхө — түгәһә дүсүһә көстүбәт өһү ҫта орһуја тураһар сиріһар тийдә... Һыһһыт осуттуттан өңбөһн көрөһн олоһдо... Ол олоһов савә була олоһдо:

— «Көр, доһолоһор! Мәһәи алаһ амакһсин һижигин өһр сирә һияһан һыһһыт абат... Бу сөтүөлү оңјур түс көлүдәтә дияһ бу абит буолаһа һи? Мижигин кәһһаттар сирә бу абит һи? Сибилһин тийһан да оңју-оңју уотун омуруорһом, күлә-күлә күлүн таптаһһан; ыи уотун, аласа һийтәһн, күр үбүһн, күдһн субсөтүн дәһбә тәһһиһан буолаһа... Сибилһин тийһан да!» — дийтә.

Аһһыттан түсә аһһиһийтә, тобус чуоңур хаја урдугар төттөрү тәры хәһта, үсә уруң күдһиһан һрә үсүтү-үсүтү, һи-һа савә була:

— «Бәји, мин сытар ыһах хәһһын саңа хара тәсы быраһан көрүһ!» — дийтә.

Сытар ыһах хәһһын саңа хара тәсы быраһан күгунатта, «чоп» кына түстү да тәс-һораһәи булгунһаһа туюх-да өһһот күл күрдүк үһтү өһсөн кәһһистә. Овуоха кісі кәһһиһи «һиһһиһис» кына түстү да төттөрү тәры хәһан сыһһытта да савә була:

— «Мин күстәһхә көрүңһах, һыһһиһа һыһһиһах, бухатыһра һолоһурдәх кісі буолаһан барамһын, бу өһү ҫтуттан цулаһдәһым дияһ-һин төһһөн бардаһһыһа — һриһн ыт аһһәтә, күөт²⁾ ыт күлүтә буолюом буолаһа... Он-ва Саһа Сарыһ тоһөн Сһыһа Бһи хотун бу өһү ҫтуттар кылаһан сөтүөләһит буолаһан баран өһсәһә һрә һирт буолаһан кәһһәдә» дийәһтәһрә... Ол кәһһийтәһн һиә бу доһдуга түсәһн көрдөһүм... Сыһһыттарһыһ сыһһаһһын, өһһрөһүн көһһсүһ [буолюһн]: Уоһ озо туюһа төрүһрәи, ат күлүн хәһһиһаһа аһһыһаһаһа?» — дийән баран саңа саңара тыл атта турар үсү:

1) Вь подл.: сәһдәки, һижә сәһдәһи.

2) күөт = күөрт.

сордоң балык «мас» кына түстө да кісі кісінан буола түстө, атын ураггар «хал» кына түстө, Ним діки атын салажа баггата, нотуган кугунатта.

— «Ца, мін сибілігін тидарби арк кула-кула куллариң ташта-
жыла, ону [-онжу] уоттарың омуруоруом... Мијигин килләр «оллу»
дйән олү утугар ашпыттара да мін сін оттуу — олүбх кісі буол-
батахпын. Аны мијигин аниә барт понвор соруван аталла ині... Араі
мијигин ноибуттан күдт хара ыт курдук сийтан илалла ині... Ол
иәјинә ашпыттан барыан суога!» — ді савата да атын күска соғус
салажа баггата.

Ат сыгы үс төгүл курулатчи тыбыран кабіста, сийлиан ку-
туругуван кынаттанан бу доңу одурувнх отуттан-масыттан
сирганаң қа тәктәријән көттө. Ол көттөдүна — сирәјә сытл талазы-
нан бысыта биәрбит курдук сырылаң іста, кулгәвын тыса ору-
лус кус кынатын тысаһын курдук кугуван іста, көхсүгәр таң-
шыбыт тағаса кулуң кутуругув курдук өрү әриллән іста да үс тәһнәх
күн көтүгән кәллә — сәманшык күска кәллә. Ол кәлләһинә — оғо-
нјордөх амәхсін амәстарын арвә басыгар нотуган «өбдс» кына
түстә.

Онуола амәхсін уруккутағар уонунан ордук ысыағы оңорбут
амәсын оттоугар. Уңуо өттүгәр Алталы-куону, хаңас өттүгәр
Күн Тујарына-куону батысынбарбыт, қиәтін дікиттән амәхсін
јахтар ваныл иллі хәман, ласпар-испәр уктанан төлөвүн отлоту-
лары түсүлгәтигәр баран ісән ылаһ ісәр үсү:

«Ца... бу... ца... бу... биләккәдәрим оғоңкодорум! Мін
утуо тәлү түсүдә, қосун биі өттәһнән ісабин! Мін амәхсін јахтар
атәр тыбын бидүвн істаң туруң арә! Урукку күңдә, ашпыт хо-
нука барбыт, үс вмаң олү утугар сөтүөлү барбыт тоғус халлаң
улағатыгар тура төрүөбүт Пулурујар Нјургув-бөтүр обүргү Одуң
өс оңорбута Цыза тојонтоғ ашмыбыта кырдык абит, чахта
абит, — мултуруибат бүтүн оңорүләх, халтарыбат хатан ыјахтаң
кісі абит. Онов мін үбрдүм-нөттүм. Тоғус субан туруја курдук
уолаттарың, тәсінә тутуң, қиалла асың, олбохто үруң, ажаң үрдүн
аскың, ісәт үрдүн ісәрдия сүөн сәлы мохсуо кабісиз, халың

сәлы халдарыта үруң... Ахтар Ајабыт көстөр Цөсөһөбүт бісиги
сүөн тәһмытын толужарга, халың тәһмытын харыһдырса ала-
бытара буолоу. Күн діки өттүнән кулугув быса халымаң, иллі
дйәки өттүвән ылаһыңын быса барымаң, ноколор, хотуктар! бидүбә
арә!» — дйәтә да амәхсін хәман істаһинә Нјургув-бөтүр сәманы
ісәттә да сәһә була іста:

— «Ца, бу амәхсін мін дйәтәх кісінә төрдүбүс үсүв барытын
істаң биләр абит буолаҕа бу амәхсін. Онов мијигин халтаң кісі
абит: «тырдык аталлар абит ду, сымыһанан аталлар абит ду» дйән
соруван утан көрөв ашпыт абит буолаҕа. Бу әтигін ырыһыттан
холуудахта, ону мін «кырдык кісі өлөр сиригәр ытан мијигин өлөрө
сыстың» дйәтәһинә атйәхтәрә буолаҕа: «бу арәдйәх өлө сыспыт
буолаҕа — онов тәсјин кәллән бісикхә арә барт буолаҕа» дйәхтәрә
буолаҕа. Ол кәриәтин атйәхсін сөв: «сөтүөлү онјур туспан көлү-
јәгитигәр баран қа сөтүөлән кәлләм» дйәтәһинә — отчөҕө: «өлү
утун сөтүөлүр көлүјаҕа холур — қа, сүрәх да бухатяр абит»
дйәһнәр уулаҕыах тустәхтар мијигиттән. Баји, мін иәја дйрим сөв» —
дй савата да атын күска соғус сийләрән ісән саҕа саҕара ты
атәр үсү:

— «Ца... бу... амәхсін, мін дйәтәх кісі атәр тыбын бидүбә
істаң тур арә! Ан ыбыт сөтүөлү онјур көлүјаҕар баран сөтүөлән
кәлләм да хара бајам үрүң буолум, күсәҕан бајам үчүгәи кісі буол-
лум, кыра бајам улаһтым, мөлтөх бајам күсүрдүм. Ханын бөрөкү
сир дйән сөтүөбүтүңү? Оттон осоҕосо арә ордөстүбатах уол оғо
сүвән кәлиәх сирә абит. Ону туох амә курдук сәһыбытын арә ит?...
Бир кәс оғо сирйәх кісінә буолбатахпын! Аны аниә хәја өттү-
бүттән хөсүбүн булар абит? ді турабын. Ан алтан сарҕаҕар тәсә,
сәбирдәх саҕа қиәлгип тәләјә, кырыатчы саҕа морозовун туорһ
атылаһ, үргүһүк саҕа үрүң ордугар тәра илкәин. Цә, ыар ыла-
һыт, нусар хоһосо буолдоң, амәхсін! Ону бидүб арә!»

«Иңдә дйән баран тоғус төмтөрүөлөх төјөн ас сәргә үңгө өт-
түгәр ат сыгы төл тоғосову туруору бырахпыт курдуб ала»
кына түстә. Оңуола тоғус субан туруја курдук уолаттар тәсін
туһнә тйәрә кәбісән, қиәл асан, сәһнә үрүн, бастың ороңо бас-

тэх ататтэх мадан сылгы тиртін олбох ураныңа. Ол урдугар баран буор булгунях сага «дүлөс» кына олоро түстө. Титірік ороң саргта хаагыгыра түстө — оңу сототун бөтбөтүнүн буюн олоро.

Оңуоха Амăхсін кини балтын, бажатин кысып батысыннарбыт...
Ца, тасыттан кыран калллар. Кини балта иккі дилалх кыс иккі ха-
час дилкі күлсә-күлсә адыс хос хаңыррастак хаппатчы дилкі кыран
бардылар. Амăхсін катагарин ороңчо Амăхсінн кыран арар
орондорун алтыгар баран олоро түстө. Амăхсін да харарын ута
ичин бысабасыгар дилкі «субурус» кына түстө, «сылк-сылк» ытата
да кыксун атитан баран бажатя муңатыган ытыр-саңарар ылыр-
туојар курдук ылыл олорор үсү.

Нјургун-ботур субу Амăхсін дилкі тонолупмакка супту көрөн
олордо исиллэн даяшы Амăхсін саңатын.

Оңуоха Амăхсін бу курдук дилан хосбөнөн ылыр үсү:

— «Ца, бу муңах мунум килдә, арайдлх арајим татта, кысалга-
лэх кысалган тәрпидә, оңук бесук оғото тојоно барына кына
сылтан кибистим да кыатгарбата. «Ол тово оңук буоллун?» дил-
лэхтигинә — атаројин атгојин, саңарарыбын саңарабын. Симаптап
тус илн дилкі баран истахта, ор хонукка ајаннабыт кинјә тјар
дојду буоло. Атыс арыга, тусна хочово ураты толон тојоно
буолбут Күс Хаңыл тојон Түөнә Моңол хотун дилан кырату —
угус баллах, албах уртак цонвор дилләр. Ол соротох канылах
кыстара ус кис тиртә ужаллх, балар кыл самбатын тиртә катин-
чаллх, ајә дылбара кыо қаллқ кымылалх, иккі ариән таба амјә-
лалх, ус хос чулаңда үдскәбит учуглн Укалда атлх јактар кыс-
талтар үсү дилн. Сотчототох бир бухатыр уомајрым: Кун Цирин-
инә бухатыр дилн атлх киси атә. Ол оғом курдук утүө кисини
хана да көрбөнүв. Туохтәх буолан туоғум орусјуби, ханнык-
тәх буолан ханныгым арадатчылыа? — дилтә да Амăхсін туи-
маран уңаң күүдигитинә түстә.

Оңуоха Нјургун-ботур обургу Амăхсін сиргә тјийән ијинә,

1) Въ вод.: ырагатчылар.

ытысын урдугар тусарә оксон кыла, би-на Амăхсін, тән кил-
ләриәгар диләри, көтөрөн турда да Амăхсін тән килләрен калларин
кытта тусарән туруоран кибистә да аттә:

— «Амăхсін! Ан уолуң Кун Цирининә бухатыр ханна бар-
бытын атәгин? амә бухатыр курдук кысигин, амә ытыр курдук
муңатыгабын... Хаитах-хаитах туң таң кысигин, илн балаи сага-
радын? Калсиә арә илән төрдүттән: мин истахтин барнә багар-
дым» — дилтә.

Оңуоха Амăхсін аттә:

— «Бәји, тухам! Ойбуттән да тахсан туларибит Амăхсинин.
Ан атлхтин аттәсиң, саңарыхтын саңарадың. Мин таным кыл-
габыт, тыңам улапыит буолан алыс урут санабытча саңарөн
кыбистим да, биәбакан! Хаја, ајан кистә ислытың буоло, суол
кистә туталытың буоло. Аста асә, тохтө, болро! Бу туман 1)
баран тун ијәни сытап сынамкытың кинјә отчово атлн» дилтә...

Оңуоха Нјургун-ботур обургу ојон тура амәриятә:

— «Мин дилтәх киси истап баран сыгылахтын сытамыат. Мин
асы асә үөрәммәтәгин, тјидә сынјалаң ороңчо сыта үөрәммәтәх
кисибин. Туох да угус чабырғана суох ајан атән кардан кулу!
Мин отчону көрсөн батчада тибит кисибин, мијигин асылына, бажә-
гин бил!» — дилтә.

Оңуоха Амăхсін төттөрү тәры хана-хана сага саңара сы-
рытта:

— «Ца, бу, биәбакәјим, оғоккојум, мин атәр тылбын бидүб
кисит! Бу мин оғом, Кун Цирининә бухатыр, баран күтүбтән оло-
дојом, баңраңыннх уот бајаңал ичитә буолбут толугуван ајактах
Уот Усуганы бухатыр дилн, аңардас харатлх абасы амадыттан
барыларыттан бастың атамәнвара, көстүбәт киләи күтүр күстәх-
тәрә, муңурун буларбатах буолун күтүр остөх каллн, ус хос чула-
нын көтүрү тардал, тун үдсүн сағана уоран талән илрә барыта.
Оңу мин оғом, Кун Цирининә бухатыр, орто ан ијә дојдуга төрүб-
буттән-уоскәбиттән бастың түргән сырдылх атә. Ол кини буолан

1) Въ вод.: туманг.

хардактагына кин хардалык ки си барда бысыта. Чэјиң, покочор, хотугатар! Бу барбыт Нјургуи-ботур бухатар атыгар тунах мсыакта туругурдуоңуң, тобус халаңда уруидү-уруидү алгыс үтүбтүн алгыһаңың, ырыа үтүбтүн ылһаңың, долу соргуну көтүбүдүң!» дийтэ амһксин.

Онуоха уолеттар кыргыттар уруккуттан балаи тулушпатылар, барт түргэниң балаи оңустулар.

Онуоха амһксин тус хоту дийки, бухатыр аялһан барбыт суолун дийки көрбн туран сэттэ сийлэх абир хамыжазынан кэңиттэн ысан уварыта-уварыта алгыс алгы тым ата турар үсү:

— «Ца, бу, мин алгыс үтүбтүн алһан арабин, тыл үтүбтүн атын арабин! Бу чөдөрбү чүбөнө саға дийң далаи түсүлгэни туругурдан турамын, алһс сысы бысазасын саға аразас чачыры аңжан турамын алһан сийләнн арабин! «Алгыс баса сылаһ, кырыс баса ханһаһ» дийлэр. Пин атаһың имир!» суох буоллун, кэлип атаһың кэбирэ суох буоллун! Охтохтон охтума, сэмлэхтан сампына! Уоттэх харахтэх утары көрбөтүн, татар тыллаһ таба шпэтин! Дийң дойду үлбүннэрин иңварарга бар, аңарэ дойду алһынарып аңаңтарга аңамытың буолуо ата, түгэх дойду түбүкүпнэрин умсарарга оңосуллубутуң буолуо ди санаһбын. Аји амахтара, күпүң улустара, үтүб доботторуң бары крэн умса төһө түспүттэрэ буолуо — ону брусүй: суон ојур курдук дурда буол, халың ојур курдук халһа буол! Аһтар ајиң асыһаңа, көстөр дөсбөјүң көмүсүбүдэ, илэ ијлэхситиң аңардһиһаңа. Уруң оңус саға орбөјүң уалттын, саңараи ынах саға саргың сазаланһын! Ырһлэх соғус ырыһлаһ, соргуһлэх соғус тојуктэх амһксин атиң» — дийн барап үс күн дийки бттуһан төгүрүјэ холоруктэагына холлоғос бысазасын саға уруң илгэни кэңиттэн ору [орб] кэбистэ да ол илгэ тијан үрдүгэр буруһнари түстэ. Онуоха бухатыр аһтэ:

— «Ат татаи, оғоллор! Бу дойду аттыга үрүң илгэ сүдүрүһнэһ абит ду» ди санаһа да кысаммата: көтүтэн күгүннэтан иста.

Онтон орто аң ијэ дойдута бараһытыгар тиіде, одуруһнаһ

1) Отъ шир = шир.
2) Отъ шир = шир.

оттох-мастах дойдуга тиідэ, ағыс суол арахсытыгар тиідэ, тоғус суол тутулугар тиідэ, сэттэ суол билигитэр тиідэ да уосаттан көтөн күгүннэн калла да «лап» кына уктанн түстэ. Ијэ ғынарын кытта үсэ барт сытэ кынат тыһа тыһаһта да — хантан да кэлибитин көрбөтө — үңүо дийки бттуһар тоң тоғосону туруору бырахһын курдук кыһалык кыла оғото») «отос» кына олоро түстэ, ун утары үс орбөстүрүһан сып сытатын дөбө көрбн олорон саңарар үсү, уосун тиісн соттон кэбисан олорон:

— «Ца, бу, бисаһајим, мин аһтар тыһын бидүбн истаһн тур ара! Аң бисики бир ијаттан-аһаттан ајылһан үскэһн төрүбүһүпүт ата: мин Аји Умсур удаған дийн аң ағасың буолаһын. Усэ дойдуттан ыјытыта суох сылһарым ијигэр бурујданһар үсэ Цылға тојон остуолбатын манһарга ыһыттара. Онон «бу орто аң ијэ дойдуга киі-сүөсү төрдө буолуң!» дийһнар Саһа Сарын тојову Сабыја Баи хотуну ајан-кэрдн түсарбиттэрэ. Ону бу аңардас харахтэх аңараи атағастаһытын») ијигэр үсэ дойду муңутур биттэрин бары түсарбиттэрэ, аң бигин Мөјүт-бөбөнү амий түсарбиттэрэ, орто дойду доһдөх үтүб томорбн бухатырдарын амий түсарбиттэрэ. Ону барытын кылајан-хотон түһүктэх түрмүтигэр халла, хараңа кэјитыгар сийнэ. Ол иісн ијигин «аң ачыһын сурдугун сылһыһаңың тылһар киллэһан бттахкына, отчоғо бурујгуттан басыһаһыт» дийн бпыһттара. Ону ајигин көрдөсбөбүп: мин да ијигэр бараңдың күбн көрбн, күрәс былдасан көр. Кини күбулзатыһан барт буолуо да онуоха да ајигин сөп түсаргына оңоруоңум» дийтэ да үс төгүл күп дийки бттуһан төгүрүјэ холоруктэта да үс сиринән боғураһлэх, сэттэ сиринән сазлаһа аји кую дылбар кыһыһытын кыңыраһытыһан ылап бийрдэ.

— «Бу кыһыһаны, өлөр-халар күнүң каллаһина, үс төгүл бајаһар арија охсуһан кэбистэхкына, «үс хос уруң көһүс кузак таңас буол!» дийтэхкына — кузак буолуо; охсуга кирдэхкына, «осолоһх үсүн субуја батас буол!» дийтэхкына — амий буолуо. Ігі кэија бајија — кийң көһсүң кыаратаһына — ијигин ығыран көрбөр: ырәх да буоллар-

1) Въ подл.: оготун. 2) Въ подл.: атағастаһыттарың.

«Бир чугас курдук буолуом, суох да буолларбын бар буолуом!»
 Діэтэ да күн діикі өттүөнүн төгүрүгү хамта — урдук тіті төргү
 түтүгүөнүн холобурдэх урдук мындамэх утуо бэялэх аттах жахтар
 «көбүр» гына түстэ.

— «Эй, бидүб көрдөгүна — орто ая іжа дойдуга көрүөхтэар
 ханна да көрбөтүх утуо жахтар буола. Онтон кини да бухатыр
 аттан, күстэх аххан санылах кісі атта да цулажа саната, кини кісі
 кыяйына «чівіріс» кына түстэ үс хамк холобурдэх сиргэ. Ол
 гынан баран саны була турда:

— «Ар цылы! Ат татай, оломор! «Кісі урдугар кісі бар,
 сүбөсү урдугар сүбөсү үбскүр» діан маны аталлар абит ир? Мин
 бір бэялэбін уон кісіаха холуварым — бу жахтар ийігіттэн ордук
 абит а бысыкта» ді санын баран атта:

— «Бір сымыт ханна сытыбатай, бір уол озо ханна төрүө-
 баттай! Кэвјібінаа хактыан суога, иңібінаа түгүрүгүөм суога. Онтон
 бір-хатар күмүр халха буолаа кымыскү иңігін!» діэтэ.

Онуоха жахтар кісі үбрэн күлүм гынан баран утары хаман
 калла да иттигэн сулабу тардан ылаа да үбсэ уостарыттан устүтэ
 урестылар, аллар уостарыттан алталыта сымыстылар да жахтар
 кісі кыяйына хаман баран харабын уга іңин бысагаасыгар діарі
 «субурус» кына түстэ да саца сацара тыл атта турар үсү:

— «Эй, бу, бибаккам, түрбүөннэхкэ түбэстид, усутакха
 уолрестыд! Хол дойдуттан холонибдүө көсүнаа, тагай дойдуттан
 таңкыаңд біліна. Үс күкүк үбдэн түгэҕин дойдуттан туох
 аҕигин арҕаран араатчымаан тасаран бу дойдун мындаатыгар бы-
 радыма? Ол арҕарі аҕигин даҕаны орто дойдү күсүн аңара күстан,
 бэҕын аңара бидіан, цолун аңара цолдөн үбсэ дойдуттан түсэр-
 бистарі ді саныбын. Ошон ая даҕаны модун моңіөх, иҕыгы бор-
 буҕдах, баттах сарылынах, түбс күстэх, арбах аңкынах кісі бу-
 оло атта; уот да сиббат, ү да ыбат кісітэ буолоуо атта. Ошон ілін
 аҕарың ібірэ суох буоллун, калін атадың кибіра суох буоллун!
 «Сүбүөннэхкын өлөр, састахкын цаны, куоппунтаргына сит, өлбүт-
 хыргин брүсү, түпүктэх күкүк үбдэн хэҕиттан тасарлаагың буол-
 лун, цы хан амактарын, күн хан улустарын брүсүйдіңдид буол-

лун, уруи аһал кісіді буоллун!» діэтэ да жахтар кісі тысы шыта-
 лык буолаа да брү [өрө] көттө.

Онуоха Нјургүн-ббтур обургу атын урдугар түстэ, тус хоту
 діикі көттүтэ, урдук былыты алын кырытынаа, намысах былы-
 ты урут өттүөнүн көттүтэ; аҕа сириттан арахан, күн сириттан
 көтөүллэн барда; сур бөрө тіртгін өрө ыжаттабыт курдук сурд
 далай хара цуло аттык устун таңнары көттүн кираа іста,
 балык мінін курдук бадыа бүдүб дойдуга тіид, түңнәрі холордүтү
 озорор дойдуга тіид, аскай сарылы, бөрөлү улуо озорор дойдуга
 тіид. Үс күнүк сиртэн баурҕаннах күтэ уот бажаран көсүнаа:
 бсөх хара төлөн брү [өрө] орҕуа турар абит, тоҕус цуло манан
 хамкыны алын кырытынаа брү [өрө] салкы турар дойдуга тіях калла
 да ат сыгы түбсүттэн астаран «чівіріс» кына түстэ. Үс күнүк
 сиртэн чугасаппата: үбсаныл көттүн, алларанан тімірдэн тумнаа
 тумнугаса көстүбатэ. Манна калін хаттаран халла. Онуоха ат
 сыгы үс төгүл курулаҕчи-барыатчы тыбыраа баран саца са-
 цара тыл атта турда (былыргы ылга урукку күңдэ, Цымыа то-
 јон бар ардэҕинэ, сыгы кісілі кэспіра үсү):

— «Эй, бу, тојон іткідіим, мін атар тылбын бидүб істэн тур
 ара! Мин аҕаа амакың ат сыгы буолаа уоттэх Цбсбөтөб
 аҕылыбытым. Онуоха аталларыгар аһиттара: «тојон іткіді,
 куттанар куојар күнүгэр, тыл атан, бс кэспіан, саца сацаран
 атар буолар!» діабиттара. Ону мін атар тылбын бидүб ісід ара!
 Бу убаја турар уот бажараны алған көрүө атібіт да кісі іткіді
 Уот Усутакы бухатыры түсэн бидара суох. Ошон бісігі тылбы-
 тын істіа суога буолааја, ошон туох харсаі хасан да түбсән
 баран? Оі курдук оңосуа, бэја бодоуун тардып, кіле кілігін
 киллар, ілін калін аңаргін бысыта тімахтаа! Мин діэтэх ат сыгы
 харадым уоттанан, тылым іткідіан арабін! Күска соҕус табінаа
 таміріјаа көтөр күнүм тускада. Уңуоргута көстүбат, улаҕата біл-
 лібат улү уот муора уңуоргу өттүгэр таба чүгүлүрбүт буоллар
 оттон-мастан тардыстан баран өлүбх атібіт. Мин урукку аҕамар
 холөтоххо ордук күска көтүөм, уңуоргу өттүгэр түңнәрі холо-
 рдүтү озорор таллаа тарых тас уораҕай діетін урдугар өттүн!

С. С. С. С.

түсүбү сөтчөгө токто тижамин. Ажамнын тулгуу мунан калкын-кы-
лигин хамваттаргын ара уот бажадал оңдурган ылымада — уну
саран-сарбан!»

Ат сыгы ивја дїятї да түбрт атадын бадалы уктан баран
көрбн турда. Онуоха кісі атыттан оюн түсї аккіріятї да атыш
холуун ыгыта тїпта, бїжітїн іїя кїлїн ытун бысыта тїмїхтїнїя,
уол ого хїяна-сїнї хамыра да маана буолла. Бу доду суостїх
доду буолла, сїдурфїнїх сїдї сїр буолла. Ус тогуї кїлїнїан хї-
ман чївїрїян баран брү [брү] тїллан чїгчїгїнїтїнїя — іїрїн тыса
аја кірсїн тыасын курдук лыңкыны түстї. Бїжіятї буолмазына —
отчугуї бїжіятї уїятта, уса-тїсї усуктанна, кїлїба-кїлїтї ула-
рыда, хїяна-сїнї хамсїта да атыш урдугїр бїтїгїрїян кїлїн «хал»
кына олоро түстї, тїсїнїн ыксары тутта, атадын кытанахтык
кыбыда, івїян иїбру созустук олордо. Онуоха ат сыгы ус
тогуї сада ылаја түстї да кїлїнїян чугуруян баран түбрт ата-
дын холбу уктїя түстї да түбрт хїрдїх бутул курдук хара
сымара тїсы логлу тїбан кїбїстї да ат сыгы брү [брү] кїлїтїгїнї
кулгїзын тыса орулос кус кынатын тыасын курдук сөтчөгө
токто кугуну түстї. Бїжіятї ханна да барбытын бїлїнїя хїлї.
Сөтчөгө токто ат сыгы тїллан тарїх хїја урдугїр тїдїрї хол-
лоруктї турар кутур суорун іїїтїн урдугїр кїлїн уктїя түстї.

Онуоха кісі бїдубн кїрдубунї, бу тїдїрї холоруктї турар
тїс уораїаї іїїтї ат сыгы кїлїн таба чугуїабытыттан — іт-
чїлїх іїїн іїї буолар бїтї кїнї кісі іїїтї буолан баран — ус то-
гуї суордї хасїтїан баран тїдїтїх бїтїнїн тїнїлї холоруктїта-
зына ат сыгыны тура іїгїстїан кїбїстї. Онуоха кісі атыттан оюн
түсї аккіріятї да баран іккі атадынан тої тоїосону туруору бы-
рахтыт курдук «орос» кына тура түстї. Ат сыгы тус іїн дїкї
халїнїнїан брү кїтб турда. Кїсі сөтчөгө тогуян туран хїлї. Ол
гынан баран санї була турда:

— «Кор арї! Бу сїдурфїнїх сїдї сїргї сөтчөгө тогуян туран
хїлїнї! Бу хїлїан от хїта, кїдїх от кїлїлїлїтї бу албастїн,
тїдїрї халбарїян, баран хїлїлїнї абаккатын кїрбїтїтїр, оїол-
лор! Мїн бу додуга бїлїрбун кїлїсїн, сырыттарбын сїлїрїшїм!»

Ыска бїжіятї да кысаманпын! Ар сөтчөгө ун да бїлїсїн кїрүбн!»
дї санїта да кїстїх санїта кїдубунїан кїтбн түстї, орої тымыра
тардан тїян кїлїлї, уллїр оїоїо уллїн кїлїлї, кїлї мас курдук кїдїтї
таттаран барда, хатың мас курдук ханатчы таттаран барда, у-
лїан саллан буор хїја саїа буксатчы уллїн тагыста. Хараїыттан
хатат уотун курдук таңары саккырата, сїрїїттїан сїрї уотун
курдук сїрїгїнї тогууна. Саннїн бїжітїгїр дїїрї унїт кїлї-
рылїх хара аса кїлїн кутуругун курдук брү [брү] арїлїнїан тїллан,
тїбїтїнї ороїугар дїїрї уїан хатат уотун курдук таңары саккы-
рата. Хїяна-сїнї алїанна, кїлїба-кїлїтї уларыда, хасїн да сїлї-
тїн аїїн. Хїянах хара батасын таңары таїахтаван турап
таңары суодуян іїїїттї-іїїїттї саїа саїара тыл атї турар
усу:

— «Іїї, буо, маїаї аїлїх. Уот Усуктїкы бухатїр обургї!
Мїн дїятїх кісі атїрбїн бїдубн іїїлїн ісїт арї! «Кїлїн кїнїх,
хїлїан хїянах, тїохтан туралїх тїрүттїх кісі кїлїлї?» дїятїх-
кїлї — тоїус халїлїн урдугїр тура тїрүдбїт тїтї тїргї мутугу-
лїан тїбар тураїас атїх Дулуруїар Нїургуїн-бїтїр дїян ат тїїан
ыраїынан, аїлїх ахсым атїх суол тїїан муїурдїанарынан суон
модун сурахтїх уол ого тїїгунаїаї іїї бїжібїнїан чїхчї іїїсїм-
мунан ан дїятїх кісі урдїк аккар утїб бїжіїїн атїан-суолїлїн кїлї-
лїн. «Тоїо кїлїлї?» дїятїх кїлїн — аїї хїлї аїмїхтарын кїлїн хїлї
улїстарын барытын бїїгїн хомїда-муста дїїбїккї кїлїлї. Ітїлїнї
урїн ісїн тїїрым, умсї урїн кїлїсїгїн іїїлї [іїїлї] утїлїнїн
іїїлї барары кїлїлї. Утїб аккын алїатын, тїлїлїлїх дулурїа
хара нїїргїян сусуктїтуом. Тоїо нїїгїттїан сїрїгїн кїлїлїлї?
Чїї арї, тїргїнїлї ус нїкїн уїдан тїлїїаї іїїгїттїан тїхса тат!
Кїдїн кїрсїн, кїрїс бїлїсїан кїрүбн арї! Мїн бїжіятї утарыта
уол кїлїлї.»

Івїя дїрїн кїлїтї ус тогуї тїллан тарїх тїс уораїаї іїїтї
кута курдук кїдїлїлїїїгї тїлї гына да хїлїан да кїлїлїн кї-
румунї хїлїлї — сөтчөгө токто ус хос бастїл іккі саїа кутурук-
тїх саїаїа уот моїої буолбїт да аїї бухагырып іккі кїс бїрбї-
кїїїттїан ылї муос хабарзатын дїїрї хамса бїатын курдук

чоротчу арчаа кибиста да уот омур тымынан икки чарас саянын хараарын салла-салла саңара турар усу:

— «Үдә, көр бу, көр бу, барахсан! Бу дусунай отчугуи ба-
жата тыла-осо того да баламата! Мин дятых кици аппар-суолбар
үдә отут токус бисин устара, орто доду отут ус бисин бастың
талылаң-томорби түгүн бухатырдара калынар бары уиса төнө
туппутум. Оз тухары наанык суостых суодаллах кици тымынан
мин дятых кицини утары көрөн тураннар аппиттара суоза. Бары
эттаса көрдөсө калылар. Онтон асынаммып, бары барт төрүт
уоур фон калыктара ляммин, барылары мунан, тунуктах ку-
наң уодан хажбар уган сыгырабын. Ча, онтон джиги, бу ап-
пит тымың саңарбыт саңаң инжигар, сибилгин халың тиргин хажы-
тамны хара хаднын сунту оборон ынама, үтүб цосун уоух-
таргын тосута ыстыма! Хата күддүн ийгын кытта, ан дойдугун
аласа дидин кытта бырастымаса орус турганын! Чаи, ноко, тй-
та! буола!» дятә абасы бухатыра.

Онуоха ажа бухатыра үдә өрө «хатас» кына түсән баран
исин тутарыттан өрү [өрү] маңжан аңмайыңан туран саңара турар усу:

— «Алгата, шата! Абаккабын-суттуккибин көрөлдөр көрөдө-
төр, оғолор! Мин джиги аттырга көрдөсөргө калбатарим! Ал ха-
раңа да хажыгар кирамин ордук кици буларбын салдыбын тура-
бын. Кыладахыма сяхтардар хаж даваны! Бир сымат ханна
сылыбатаи, бир ула озо ханна олобтөи? Анчи джиги атгын ар
суоза! Мин дятых кици аттар тымын бидеңе дотан тур ара! Мин
дытах кицини Одув бис оғорбута, Цылга тојов оғорбута [ыбыта].
Иин оттубар ибистых, ојовос оттубар осолдох, калин оттубар хара
цаи согобондох кицибин. Мин дятых кици суванал камришиң туран
туолахпына, орто доду кусун аңара күстых, бажын аңара бидых,
цолун аңара цолдох кици буолуох тустых атим. Ошон ити ан арин
кыла буолаа кубудуннукуттан куттамат ула турдадым. Хата
мјигиттан саран-сарбан ара! «Сранныатаң» дидин хомуруа
хосуду сылуыаңың. Аңараи уола, охуо ара мин аттар тымын!»

Онуоха абасы уола уоургу оуос тас халлар төбөлдөр бул-
гурута ыстанан түсүбөр дјари уосун таттаран кула:

— «Сән, барахсан! Ча, сурдлах да модун тылдах-остдох [уцаи
тубаста, додор, миха! Мин дятых кици бјам саба түсән туппу-
тум кавја хайтах төлөрүттар абиккин көрүөх ара, ноко! Чаи, ханна
ара!» дятә.

Онуоха ажа бухатыра өрө чигигини түстә, ус төгүи хабы-
рынан хачыгыратта. Оз гынан баран талан тарых хаж урдут-
тан басыттан таңнары холоруктан түстә. Оз түсән исән тылы-
бытынан хара сымара таска итәннә ийинан түстә. Онуоха
абасы уола дәлиб ыстаных курдук буола да мутчу ысыктан
кибиста, бажата бажатинан буола түстә. Онуоха көрдөбүөй — тоң
харижа саңа улахан тимир суорун күтүр «чиргас» кына түстә.
Тимир таңасыттан убаја турар уот курдук уоттар убајан кулу-
бурү турдулар, холлоҕос бысаҕасын саңа кутә уотунан кини дјани
өрү [өрү] усутан кибистагина — кицини хаба оттодунан кибитин
ажа бухатыра «халбары» кына бјарда. Онуоха абасы бухатыра
төттөрү тәры хәма-хәма саңа саңара сыллар усу:

— «Ар цылы! Ат татаи, оғолор! Ча, мин дятых кицихә
үтүб аппар, үрдүн сурхлар, ца, хол дойдуттан холонбуум хо-
дојон-холонон куокајал¹⁾ түсәида, тагаи ара дойдуттан таңим та-
ласијан-тамтарјиди²⁾ калла курдук бадага. Хаж доду јахтарыттан
торуобут, туох доду кициттан итилибит ајыллыбыт кицитә буо-
лагаи, оғолор? Ситә аххан силгалых, бүтүн аххан күстых, модун
ара моијордох, ијыгыл ара борбуидых, баттах ара сарыных кици-
биде тубастә. Усуктахха уолдасары гынным, турбуонойхә туба-
сәри гынным. Оз исин былыргы цылга, ~~дидин~~ аспыт күддә да
брдә исән асарбытын ибит: «аја амахтара, күн улустара, кустук
курдук куосән, ох курдук унна, ајан-кәрән түсәрбиттар усу»
диабиттара, «абасы амадын кестубат күстәхтарин кытта куон
көрсөргө курас быһасарга оғорбуттар» диабеттара. Оз балиар тө-
руон-уоскән калың дуо, ноко? Ча, мин даңаны абасы амадыттан
аңырза атамннара мин буолабын, кестубат кияә күтүр күстәх-

1) Вь подл.: корхай.

2) Вь подл.: темеризанг.

тірә мін буолабын. Цә, оһон аһ бисиккә күбә көрөһи күрәс был-
цасан көрүдә арә, һоһо! диятә.

Оһоһа әһә бухатһара осолоһ усун субуһа батасын суһбу
тардан ыһа да төбөһтүн ороһунан оһсон күсуһнардә. Абһсы бу-
хатһара обургу «аһаһарыс» кыһа аһара оһсон биардә; һаһтан да
ыһбыһын көрөһтө бидун — һаһас иһтп тасыһнан һаһнаһ һара
һаһраһкәһ батасы һолоһос һыһаһасын саһа күтә уоту күһбу-
һаһһтпнән суһбу тардан ыһа да оһсон күһсуһраһтан иһә бардә.
Иһә һаһа һаһаһ һыһа һыһаһһарин күрдүк сурдәһ улаһан сһә һыһа
буоһа, ус аһн һыһасын һоһбу һуһһт күрдүк һыһаһ уһту ыһтанһ
һардә, уот күдуһу һаһаһаһаһаһа уһһаһ һаһһһар дһәһи дһәһи һрәс-
тпһр, оһ доһду оһуруһнаһ отун-һасын күһ күрдүк уһту һаһһһтп-
һр. Кисә кисә да һаһ суоруһа, һаһтп ордүтә доһгуһуһаһ һоһһһн
һаһһаһаһаһаһ — кыһнаһ кыһа һаһтар һаһыһыһрә һоһһуһуһаһ, һиһ
кисә да доһдүтә буоһтүн исин һыһә-һаһһтә һаһһаһа, аһһаһаһаһ у
күрдүк аһһә уһтүөһтүһр, һордүһаһаһ у күрдүк доһгуһтү һаһһһтп-
һр, бу доһду һаһһһнаһ һаһрә һаһһаһ һаһ-күһә һаһһа һаһһаһр
һаһһһаһ, һолоһуһкәһ һолоһһһһоһ һаһһаһаһ һаһһһаһ [һаһһһаһ]
һаһһаһ һаһһ һаһһһа һордүһа һаһһһн күрдүк оһһһн көһтүһәт
кыһа исин һаһһһаһаһ кыһһаһ һаһһн күрдүк һа һаһ һыһһаһ сһ-һу-
һаһ һыһһ һаһһа. Оһуһс һаһ һаһһн ороһуттан уһтүөһтүһр, уоттәһ
уһһоргу уоруһнаһ уоруһһаһаһ һолоһуһкәһ иһһһһаһ, иһһһһаһ оһо саһа
һрар аһаһаһ сата иһһһһаһ һаһһаһ тарәһ һаһһаһрын һаһһһ һаһһһтп-
һр. Оһтон бу сүдүһрһһнаһ доһду һаһһә-һаһһтә һаһһһһһһһһһһн бу
доһду отун-һасын иһһһһ сатаһаһ аһаһаһтәһ һаһа һаһһара һаһы-
һыһә һыһыһһһаһ. Оһтон күһрәһтан күһрәһ һардә, һуһрәһттан
һуһрә һурдә, оһтон һүс һоту дһаһһтпнән. Кухтүһ¹⁾ суоһуһ дһаһһтп-
тпн, күһтәһ һуһрә һурдә. Оһ һурдәһыһа — уһһоргу оһуһс һаһ
һаһһар төбөһһрүһ һаһһһһн һуһһуһа һыһһаһ ус сһрһһнә һуһһрһһн-
наһ уот күдуһу һаһаһаһа бу һаһһары сһһһ һуһрә. Оһтон уот күдуһу
һаһаһаһ ус төһүһ уһһаһ һаһһһһһһһһ — бу доһдуһа һаһы күтә
уотуһнаһ һрү кыһһаһа. Бу доһду һаһһә-һаһһтә һаһһһаһ-уһрыһа.

1) Выше (стр. 14): Куттүһ.

Оһтон бу бухатһардә ус һыһнаһ күһә оһсуһуһаһ да һаһа
һаһһаһа һаһһһ һоһ буоһуһаһ да бидоһһн һаһһаһһһһ аһтарын
һаһһаһһһн һыһыһ-һыһыһ көһһһн һаһһһһһ. һаһһаһ һа һаһа
көһһһһһһһһһн уруһ күһнә һрү ороһуһт, иһһһһн һуһһһһһһн һрү
һаһһһһһһһһ, һуһс һуһһһһһһһн һрү һаһһ һаһһһһ һаһһа һаһһә дһәһт
һаһһһһһ һаһһһһһһһ һуоһуһаһ һурдүһаһ, һаһаһһһһн һаһһһаһ аһһр
оһуһс күрдүк көһһһһһрн һыһаһ күһуһу һурдүһаһ да әһә бухатһара
сһһә һуһа һурдәһыһа — аһһһн һаһһә һаһһһһһһ, доһһһн һаһһә
һоһһһһһһһ, күһтәһ һаһһә күһһаһһһһһ. һаһһһн аһһаһ күс бидоһһн
улаһаһһһһ һуһуһуһуһһһ: «кыһһаһ оһсуһуһн суоһ дү?» дһ һаһһ һу-
һаһ һоһуһс һурдәһыһа — аһһһ һуһаһһһ һаһа һаһһа һурдә:

«Аһһа, аһһа! Көһ бу да, һоһо һаһһ! Кисәһ аһһһһһрн
һаһһһһһ, һаһһһһһһһһһн һаһһһһһһһһ һаһтп һә, оһһһһр! Би кө-
һуһс һуһһһһ һуһһаһһһһ, аһһа һуһһһһ һаһһаһаһһһ һаһһһ-һаһһр-
һыһа һаһһә. һоһо! әһһһн һаһһһ: «орто доһду күһһн аһһа һуһһәһ,
һаһһн аһһа һаһһәһ, һоһуһ аһһа һоһһәһ аһһһ сүһә һуһаһһр аһ
бисиккә урдүк аһһһһһн, уһуһ суһаһһһһһн аһһһн исәһ, сһрәһ-
һаһһһ!» дһәһтп; «һиһә сүһуһ оһордүһаһы һыһһа!» дһәһтп, «әһһһн
«һаһһа да буоһһаһ кыһаһһаһ-һотуһн буоһһаһа!» дһәһн исәһ» дһәһтп.
Оһуһоһа мін һаһт улаһаһһһһ һаһһһһһһһһ. Оһ кыһһык һаһһт
һаһт. Уруһ әһә аһһаһһаһа «орто доһду бухатһардәһаһы!» дһ-дһ
һаһһһһһрн һаһһһһһ һаһһһһһ һуһуһһаһ һаһһһһаһ; һә, аһ һаһһә
һуһуһаһ сһһн кисә һуһһһһһ. Һаһа доһдүтә һаһаһ уһһһһһ һуһһр
һаһһн мін дһәһтәһ кисә иһһһһр һуһһһһһ һуоһһа? Уһуһрүһ бу «һуһ-
һыһаһ һуһһһһһ һуһһәһ уоһһн доһдуһаһ һуһс суоруһ һоһһһһ һу-
һуһрә һаһһ аһһһһһһһ һаһһ һыһһһн һаһһһһ: «бу әһә һаһ аһһа-
һаһа күһ һаһ уһуһһаһа һаһы һоһһһ һуһһрдәһр буоһһаһһ һаһт-
дһәһһһһһ һаһһһһһр: «ә, һаһһ, иһә дһһһ, оһуһс улаһаһһһһ һаһһ-
һыһа; һаһа, әһһһә сһһһһ һисәһн буоһһ-һаһһн оһорон һаһһһһһ-
һаһр; һаһа оһуһһаһһн сһрәһһн оһорор!» дһәһтпһаһ. Оһ кыһһык
һаһһһһ һаһтп? һоһо! Цә, әһһһһһн бһрә һаһһһһһһһ, һорү сһһтүһ,
һуһу һуһаһһһ. Оһ аһһрә, һә һрһһтп урдүкү аһһһһһ һуоһу буоһ-
һаһа. һоһо, аһ һыһһн һаһһаһһ? Иһһһһһр аһһә дһәтә.

Оһуһоһа әһә бухатһара һаһа һаһһа һурдә

Оз турдагына сурдах улахан тилас тыаса үйтү ыстаныш да
ни ортотугар мүс булгунула саңа уот калам «дүзлөс» кына олоро
түстү. Онуоха жахтар атты:

— «Амиз тобо пубулунуң? Туох ийги куттата? Иа баян-
бийан, чачча пусулдууиң көсүп, киcиң капсид, сахала саңар, ураң-
халды овозу! «Куттамамака олоролоро буолуо» дия куттатадың
дуо? Онто да суох куттама олоробут!» дийтэ.

Онуоха уот ортотугар киcи салата атты:

— «Кырдык даһаны! Атиэхки иттаңи, саңармахкыи саңар-
даһың! Хаја, туохтах аматтан кысырбытча гынным ипи!» дийи
баран тудуары холоруктурга тылы гынмытпа да мидиңатады тит
күлүгар тылы киcи «барыс» кына түстү да төттөрү тары хама-
хамма саңа саңара тыл ата турар үсү:

— «Алата, алата! Ца, комуc түөстүх күбүргэҕим, алтан
түөстүх дэлбараҕым, үө түрбүөннэхха түбүстим, үсүктэхха үөл-
пастым! Сабатча саспар тийиһиң диири манник: сүдүрүөнүөх сүдү
бухатарга түбөсө ийикин, бэр да буолуо ди сапабат диириң! Учу-
рду аи аттаһкыи бөүргаммитим, бийиги салатахпыс—ца, кырдык
эппит абиккйи! Ца, бийиги даһаны билеп олордорун ханна барда,
туохха түстү? Ыһан-кардан кулуң дри миң ир суолу ирдийккйи, тор
суолуу тордуохпун! Кипи биенкиттэн иккиттэн бэрбит кычылах түс-
тах: хојут да сүгүн олордору суох!» дийтэ.

Онуоха жахтар кытабыт буола олордо, иккү төһоноһууан өттү-
нэн битиби́т буола-буола саңара олорор үсү:

— «Ца, бу миң дийаха каттис [кэлтис] тухары кураһах ујапы
баттан олордум. Тоһо баһас сырың бараммат, тоһо баһас охсу-
сун урайбат? Ыһытар буолаһкына аһан көрүө ийибиң.. Ан уту-
жан умса түсүл халбытың калја манна бисийаһа киреп дэлби үөһүн
тахсыбыта: «Асиг хавык амиз бухатбир курдук саңаргыт атыр-
пыккыт! Ол холон күгүр абит! Утужан сыттаһына өлөрбө бирыман
атта да абиккисийимин өлөрботум. Ол үсүгүһүөһүна — аттар: аһыс
суол арлахсытыгар, тоһус сүөл гутаһар, сатта сүөл бийтигар тийан
төсүјом; бө-нја тибатаһиһа — сарасын сирли саттага, үе бара
хара күлүга умејуоһа!» дийи баран солчороһохто «күлүбүс»

кыһап халбыта; онто аһаһыи билбэти!» дийбитигэр абасытыи
бухатыра атты:

— «Саң, бараһсан! Ким миң дийи комуcкаса олоруоһа ди?
Ца, барт үлүсүр, доһор! Ыһама-сондомо! Миң өлбөтөрбүп ара ка-
һаһтиам буолаһа; онтон өлбөһүна — бийиги баян билер ханыи ба-
раргыи, хоһоо! Ца, миң бардаһым!» дийи баран төттөрү тары
хамма сырытта.

Онуоха аһа бухатыра аһаса бийрбит аһа күө далаһа кыһаһыи-
гыи үе тоһу! дийи оһуста. «Осолөһ үсүс сүбүја батве буол!»
дийи баран иһаһар гуппугууан абасы ийигэр тоң тоһосону ту-
руору бырахкыт курдук «орос» кына түстү да онуоха абасы
уола сосујан сарылабытыһан, иккү ийги кэлдирги таһаһытыһан
иттанна олоро түстү. Онуоха үсүп сүбүја батасын и биарын
хаба ортотунан ийбө түстү да алта хос даһаһа хара кузаһыи, үе
хос тийи тисийи таһасын туос курдук тобузу аста, хаһах хара
биарын поттолох тоһон сүрэгин уһуоргу өттүнэн курдатты сүтти
[сүртти], тийи даһар мустатыи иккү харыс холбурдах батары:
аста да сораон балык курдук уоһуһа түстү да абасы бухатыра
кыһыиһи чоһулу ыстана-ыстана миди бирдиргатты да күгүр таһ
уораһаһыи уһуо дийи өттүнэн көтүрү көтөи тарыстылар. Сурдах
сүһа мөһсү буола! Онуоха аһа да бухатыра мүчү бытыах киcи
буолбатах: ца, аби тутара-хабара кытаһан барда. Онуоха абасы
уола кыһайта, саңа саңара сырытта:

— «Ца, доһор, сосуатаһыи кыһарын кыһаһың, хоһорун хо-
тун, өлөрбөрүп өлөрдүн; «өлбөһөр» дийи манник буолаһа «манна-
лар» дийи манник абит. Ца, билбэһах сосумар күбүр түбүстим.
Ол дийи баян кусаһаммиттан өлүм. Ан иһа ортотугар тура
түсүргийи кытта көрдөһүһүи—туох ард үрүң дүсүһүһү таһасы ду
быһыи ду тунпун атты; онон охсубукип аһыккыи көрөн баран
сийиһи асарбатаһым: «кырыктыах үйүһү тылы тоһо куттанан аса-
рыһамы?» ди саһамыи асарамыиһи өлүм. Туох аһыһыиһи көдү-
нүуан кытаһың буола? Миң киcи күбүзүһүһүһүһүһү дийиһи отто.
Миң аһа дийиги кытта сыттан охсусуом дуо? Аһигиттэн көрдөһө-
бүү: дриһан муһиһи өлөрүһү, хаһыга тарыта кырыһи тургыһи.

Өлөр — отчоңо «утуо кісі учугаідик өлдрөбө» диммин уоруби ата.

Онуоха ани бухатыра саната:

— Кор, доколзор! Бу маңа аллах сабатча буолюор діари тылын кысатын, алагын абатын коруң ар! Бу ыты кырдык зыяны бөөкү ардын тырыга сыңан өлбүрүм ду?» деди баран оозлох усуу сүбүрү батасын сулуу тарзан ызы ардагына — хайтан кайбегин көрбөтү — Учугаи Укайдан илтигар калып түстү да ыты-ытты саңара турар усу:

— «Иа, бу, ардин да, убаккажым! Мы атар тылбын бидуи иетин тур ар! Бу күтүр остоңу хат ар агуустаргыш ар икисин тиллига, отчоңо туох да кылаара суох: ил өлү-бөңо утурубүдү, ал-цахка-бөңо ачылаа. Ону кытат! Утуо кісі бір тыллах, утуо ат бір кымыралах. Олус да дуктуруу сип бири: бу күтуру абасы аймахтара, көстүбат ураустара, ийисей баттары өлбөт үбөтүн, быстыбат тиннаа, у да ылат уот да сабат кыш кубулагаттин туох да өхөсү саба хоппот кына абынни сарасышынан оңорбуттара усу. Ону билш ачынч Умсур удаган бары абын-хомусунун холбон турар бу абасы бухатырын харагы ирдэр гына оңоро бирибит: оозлох усуу сүбүрү батас буолан кини кісі кубулагатын анара өттунин асари котон тор тасини таттарла, тордон уоңуганын ылларла. Кини итинни даңынн сөбө көстүбүдү да тохтө-бөлбөй, убакка!» диабитгар кісі калпийин «чинярис» кына түстү, икки атадын баранадан баран көрби турда да абасытын бухатыра ынчыктын өлб барды, оодо хара төлбү ору [өрө] орғуида.

Өлбүтүн гыңа түлүтуох кісі буолбатах — тырыга хажыга сыпья одун туман одорон кабиета да үйи дийки сүрүн битигирайан тагымега. Оозох ханце өттунин баран «өңбө» кына түстүрүндү — ыт холлоронун курдук холлорон аттык оңоңон көсунин. Кісі бу устун таңары сүрүн битигирайан крдагына — уе уккаң үбдүн түгүрүр, иек бадьылах дойдуга, кыриде чарын курдук и чар сыттах холлодоо бысаңоосын саңа хара төлбү ору [өрө] орғуида турар дойдутугар тийан «өңбө» кына түстү да ол бу дийки арғас чарғас көрө турдагына — огут ситтә бухатыры өгүи огус ситини күр-

дук хара цусуннах быса харадырын утарыттан тобулута үтүн баран онтон тисин кабиетт ар абухатырлара кычыгырасат тураллар ҕеҕ. Күрдөҕүнэ — кииттан отчугу зараны кусаҕаа дараһа бір да суох, хата кииттар халаан бухатырлара, хараңа дойду сырдыр — онук утуо нон дохтар. Бу чон кини көрүлөр да бары ытадытынан бардылар. Тасыттан көрөт кісі саната.

— «Ат татаи, оғолзор! Осул да чоннор дөйттар! Бу цусуннах сипиҕас быаны быса таңат дин суралх өлбөт чоннор» ди саната.

Сүрүн битигирайан калла да бысыга тегтары уе күүс быстыңын холлобурах тарылаби сытан кабиета: быстымахтар ачунуна-уна таңиҕар бөбүргүр холлобурах быа буолла. Онуоха бири-нан сота да саната. икисини кыбыста саната, кабырла зараны, ору [оро] чичигини түстү. Уе тогул хасдын бытарыттарына — уе өлү уккаң үбдүн дойду кута курдук күбдөһиҕарды тылы гына да устү үлүн татта. Ол таттарына — сан саңа сипи-сипи төттөрү тардан ыла турал. Онуоха көрдөҕүн — өлү уе күлөр моноротун оңоңо турар дөйт, сытар ынах хаанын саңа хара сынара тас иеҕиҕер бу быа чөбү ирэн халыт дөйт. Ону «өңбө» кына түстүн көрдөҕүнэ — бу хара таска туох ар итан сипиҕалар усу ини иеттәҕина. Ону иетин сана булла.

— «Бу дойду иттиҕи буоллаҕа... Мин абасы уола буолан кубулунарым!» ди саната. «Уккүрүс-күблэс» кына түстү да абасы уола буола түстү, саңа саңара турар усу:

— «Ааҕа, ааҕа! Кор бу! Олү-бөңө утурубүдү, алцахка-бөңө ачыта, кыаттарар-хотторор кунум калла! Уе уккаң үбдүн түгүрүр иттиҕа! алын хара быаны, ханын хажыңын асипиҕин, суон сулугадекин төлөрүтүрүн-мулурүтүрүтүн суон тилинни тогуи, ханын тымын харысын да! Ани аймахтара, кун улаустара кылаар-хотор куннара буола!»

Иҕа дини кытта сипиҕин-сипиҕин баран хара тас «өңбө» кына хажы ытаһа да алын хара бын төлбү ытаһа. Иа, чон салыттан муҕу барбыт кулун курдук ил мулурүрүтү сырыстылар да бу күтүр дойдутугар таһсан, хаба ортотугар крэн жахтардын

барда. Ол баран істағина — сир оттогун холобурдых сиргә тибитин каяҗа каяҗиттин барт сурдах сытбыты: ат тухарын тыла са чыбыгырып түстә.

— «Ар җалы, ат тата, оғолор! Мин да түргән соҗусты істағим дйбйтим! Ким кәлләҗәй?» дйи каяҗин халыса охсон көрдө-дүшә — у долгунун курдук күөх көрөтчөр аты нимит Күя Циримин [Циримин] бухатыр кәлбәт абәт да кини оҗоҗолоң иҗигар туста, каяҗигар туста, кини саң саңа тәһиппәт, сит! саңа усаппат кәи тубастә.

Ол гынан баран кәлбәт кәи саңа саңара сырытта:

— «Җә, бу, убаккам! Мин атар тылбын бидүөң істан іс әрә! Бәсигә суон тәһимытын толубуттуң, халың бәҗибитин халхалыбы-тын! Ол гынап баран тухтап саяҗын сәстараңың? Кәсырбык-кын кыраҗыт, уордәйбыккын угарыт, абәрбыккын араңыт, тохтә, болҗо! Мияҗә утүөңу оңорбуккун тухунап боруостат-дын? Оноң аң утүөңүң боруостуом дйаһин тылым да барбат, убаккым!» дйәбитигәр саңа була істә:

— «Ар җалы! Ат тата, оғолор! Орто аң іҗә дойдуга үбәкәбит төрүббүт кәи буолап баран барт да сбадан сырбалах, сусла тутулах кәи абәт, оғолор! Кәи әрә барыта мин курдук буолау дуо? Бәҗәгин тухугар сә аһә уола абәт бадаҗа!» дй сәһәтә, саңара істә:

— «Җә, бу, ноко! Мин атар тылбын бидүөң істан іс әрә! Асигиттаң тоҗо хоргутуомуи? Бухатыр саяҗар тупнашып. Аң дойдү ахтылашып буола, бәҗә иҗитә көруәр суөх буола. Сыр-сар сырмы тухары бары асигә иҗигитигәр әрилән халым. Мин утүөңү оңорбүтүм иҗигар — төгүрук сыла тухутугар әрилән кәлән асыаҗым, оңу олдү; өн-па тугу маңа туту ыларбын оңно билләриҗим. Оңуоха дйәри бәттыгын Күп Тухарыма-қону ханна да ханнатыма мин әрилән асыахвар дйәри. Оңтон бәҗәм тарып-батахшына — итәҗәлләх илүт, тустәх суоруниҗу бгыам, оңу бидүө әрә!» дйәтә.

Оңуоха аһәрә кәлбәт бухатыр ус төгу! «иҗөрүс» кынап уңап кәбәстә да сөтҗоҗотохто «сури» гынап хәлла. Хаҗа хәҗаларыгар бырасты суөх буола.

Иҗүргүн-бөтүр обургү тух да уктаһа тохтоло суөх аң дойдутугар, аласа иҗитигәр сүрдән кәллә да ол бу дйәкә аргас чаргас көрө істә. Ол көрө істағина — дойдуга уруккутупаҗар уоңунап оңпут. Бир бәрт дйәң утүө кәи кинитәҗар әрә сәбитчә оҗотук холобурдых кәи абәт да көстөр утүө үҗүсүһүнәп кытаһык кыла оҗотун курдук қороибүт уңуохтәх, кәлән әрәр күв курдук кибәһәннәх сирәдәх, тахсан әрәр күв сарлаңатын курдук сарлаңалах бәҗәләх, бәрт дйәң утүө кәи кини сүбсүтүв сүбсүлү сыһар усү. Киниләр дйәкә хәҗысан көрбөт кәи буола. Тоғус томторғоңдох тоҗоң ас сарғаҗа кәлән аттарың тухула хаҗа саңа тура бәҗәң һәбәстиләр да үйә иҗигәр көтөн тустулар да ылаңыт оңоң бысыттыһан уңуо дйәкә олордәҗар да иҗәләх кәи киниләргә ыт да кәләрә дйәбәтә, кырып харағыһан кыңчаҗап көрбөтө. Күөх барас тух җалары күөҗәһи, хараҗа тух хәҗәп халхалың тйҗән кәллә да иҗәләх кәи: сәҗә-баҗә хәһәп турда хаңас дйәкә. Ол баран хаңырҗестәх хәһәпчә иҗиттәң сылғы тубәт оҗоҗосуң аһәҗас тух сәһәҗә дәлбәрыгар татта да олу-молү бысағың сәлбу тарлап кына дй сөҗотуруң астан баран асан иҗипитинәп барда. Оңу көрдө дй оңҗүр хәһә уолугуһап мөһүстә, тарлар гымыра тархан тйҗән кәллә, улләр дөбдө уллаң кәллә. Кәсыраң «кәбәдәс» кына тусәң баран саңара олодор үсү тасыттан кәрбәт кәи:

— «Көр бу, көр бу, маңа алаһ! Сүбәтә туттаһыт, бысытә қороибутугар уорбүт далаҗаны! Тасыттан кәрбәт кәини: «хәһәп кәлбәт, ханна баран ісар кәсигини!» дйәң ыҗытар бағарың атә! Хәһәпк мәнның тухора тоңпут далаҗаныи? Кибәһәннәх маңаң сирәдәгин кертитәм, сарлаңалах маңаң сирәдәгин сәтарлаһың¹⁾, ат курдук миҗәһи, оҗус курдук көлүҗүөм! Бу маңа алаһ абаккытын көрбөттөр, оғолор!» дйәң баран оңоң тура аһәриәтә Иҗүргүн-бөтүр обургү.

Оңуоха аһәрә кәи чыр-чар сәлліәтә, тыт-тар сыңтәтә, басың атаҗың хәһәпчә кәбәстә. Ол гынап барың аргә соҗустук саңара олодор үсү:

1) В. пол.: сатарам.

да асарыга халсагаја барт абит. Онтон Нјургун-ботур обургу кысыра санига, ору [ор] таллаң чигичини туста, киcини аргини-кәрә тардап ылла да талкәтчигән ағалың, оттуғар миншаран бырахта да түбөттән минә туста, икки ытысынан хабырдатчы тасыја олодо.

Онуоха анара қиләх киcи сағара ыты-соңу/сытар усу:

— «Көр бу, доғор! Кыяарын кыладың, охторорун охтордуң да акчи аттыам суоға: саллар сасым тухары мни да әртһрга көрдөсөргө үбринимтәрим. Мин да аға курдук араттап аялы-бытым, ија курдук ијәттән төрүбүтүм. Тоғус халлаң урдугар тура төрүбүт Цулурујар Нјургун-ботур обургу убадахын, Умсур улаған ағастахын, Агталы-куо ағастахын. Ол икки — убадаһ ағасым икки — өбүтү өрүсүја, куопуту ситә барыт-тара. Онуоха: «бу кишиләр доңдулара, сүбәуларин бу убајаң кәлиә-рәр дәри көр-исит» диәбиттәрә: «бу аң убајаң үсә алларә абасы өстәригәр бәрт улахан өлүәү өсү тәрицә. Ону бөдөнпән кәлиң доңдугун сирин бир да суох кына үтү тәпсән кәбиcәхтәрә, сүб-сүтүв бары уоран талан ызмахтара. Ону көрбә-көрөн иcтән озор!» диәбиттәрә. Онуоха кирән озоробув диямшн түбәстәрим! Аң ијигин сибилгин өлөрбүтүң тасыбытың да ијигәр убајым Нјургун-ботур обургу кәлиәгинә — ир суолбун ирдәдә, тор суолбун тордуоға, мнә кәлиң бәјағәр кәтәрдәдә. Ону хата бидүб: мнә да иәстәбилләх киcи буолуом, ыт куc курдук өлөрбө-ақатан кәби-сидә суоға!» дриң кытта:

— «Көр, доғолор! Мин бу озоробув, аң убајаң!» дийн баран сосубука тылы туруору тардап кәбиcтә да үсә уостарыттан үстүтә, алларә уостарыттан алталыта сылластылар да қилә дийки үсдөн хамсә тахсан иcтилар.

Онтон сурдәх улахан тыас тыаса кугувү тустә да сөтчөгө-тохто Умсур удаған «порос» кына тустә да үс тоғу! «вјөрүс» кына уңаң кәбиcтә да саға сағара турар усу:

— «Көр бу, бибәкәлидәх озокколюрум, бидүбөн иcтән туруң ара! Бу Нјургун-ботур обургу, ајбә айнахтарын күңүц улустарын бысәтың, бәрт улахан үбрү-көтү буолаң; ијигин да халың бүдү-

буттан, хараңа ајыбыттан бысәтың, онуоха үбрә-көтө турабын. Ити кәвјә: «бу турар оғо киcи ата-суола киcи?» диятәхкнә — үс үт бутәи урдунан көсгөр урумәтчи маған аттәх | Уруң Уолаң дийн аттәх киcи буолар Онуоха: «киңи аналләх хотун ојоғо киcи?» диятәхкнә — Куң Тујарыма-куону ојох ылыах тустәх. «Мин ојоғум киcи?» диятәхкнә — тоғус халлаң улағата доңдулаһ, Ајбә Цурағастәи бухатыр сурустәх Кылавиңх Кыс Нјургун дийн ат-тәх бухатыр јахтарга баран ону ојох ылыах тустәхкын. Цә, иккән сурдәх пон буолуохтара. Аң аналләһиң ол үсү — үсә то-јоғтор ијә диләр. Хотуо! Агталы-куо, ајигин ол Ајбә Цурағастәи бухатыр ојох ылыах ыјәхтәх үсү!» диятә да төттөрү тары хама сырытта.

Нјургун-ботур обургу итгичәни иcтән баран көрүх туруох киcи буолбатах, ағасыгар сағара турар усу:

— «Цә... бу... ағасым! Аң аңпит тыгыбын бәккә бөбүдүтүм. Мин аң ыбыт сиргәр бардым. Ноко, Уруң Уолаң, бидүб ара мнә атар тыбын! Саха Сарын тојон и [sic] Сабыја Бәи хотун кыс-тара бар буоло, Куң Тујарыма-куо дийн аттәх јахтар бар. Ону: «ијигин ыјаң-кәрдән ытта, мнә киңи биргә төрүбүт ицә-бән» дийн атән, төрдүгүн түбсән, үдүоргун умсугујан баран атәр: «мнә убајым аcигини бысәбытын манјатыгар кыскытын миәхә би-риәхкит үсү!» дия. Онуоха бириәхтәрә. Ағаскын Агталы-куому ајјахә туттаран бардым. Мин кәлиәхпәр дилри ојохкуң баран аға-лар, қилгин қилләр озордөр! Цә, мнә бардым, быдәв бырасты!» диятә да атын урдугәр хәятарбытынан иcән «лап» кына оло-ро тустә да Нјургун-ботур обургу ајаннаң күдәриңиңиңиң бардә — батчаңи иcтән баран оло-роох киcи буолбатах. Цилләх пон қиллә-ригәр халлылар.

Цә, Нјургун-ботур обургу соғуру халлаң улағатын дийки көгүтәп кугуватта да ыи огут хонугар көгуттә. Сурдәх ыраһ сир буола да тулутан тийпәвәтә.

Хомурах тохтөбот холбороң маған хочолорун ортогуттан унан тахсыбыт мүс булгујах уорағәи қилләх абиттәр. Ат сылгы булгуңјах урдугәр «лап» кына үктәвә тустә да киcи атын урдүт-

тап оюн түсөй аккириятта да — төбөтүндөй азахтах абит — «оңбөс» кына түсөй көрдөбүш — уруң көмүс кирилас төңнары пузугуял түспүт уеу. Ол үстүн исиңар көтөй түстаңиш — алас сымал бысаңдысын саңа алаң сайдам кай уорук пид буола, үңүө дийкиван төгүс ороньох пид буола. Олтон бугаан талап бастың ороңцо озоро түстә да ол буга дийки арғас чарғас көрө озордо. Ол озорлоғуна пид исиңар ыт охсуох¹⁾ кици суох. Аларди дийки «оңбөс» кына түсөй көрдөбүш — балык салыңын курдук кин ийдики тас муосталах кай уорук буола. Кәтиҕарий дийкинип кәритчи көрдөбүш — абыс ороньох пид буола. Хаңас оронунан хаңырбастах хаппатчы ажаба кийҕан көсүниә да оуу бидҕон көрдөбүш — жахтар кици утүҕап сытар бысмах буола. Пи кийҕан көрдөбүш — алта хос даптаҕа хара күзәх, үе хос уруң көмүс күзәх сытар хаппатчы ажабар; муостәх хара сасыл барғасийд ырыбтынан кәтәспит, кие кыл кәтәҕи киригилә истах буюбүра ялмыскатын үстап кәтәспит; мунуун тыаса сүлүн саңаңды оғус моңурүрүн курдук күтүвү күрчүгүвү сытар уеу. Оңуоха тасыттан кәрбит кици сана була озордо:

— «Ар пәлы, ат тәтәи, оғозлор! Сүрәх аххан дийләх-уоттах жахтар сытар, оғозлор! Күтүр мунуун тыаса того итәитәи сүрүк-кәтәи? Мин утүҕа сыттадына тытарың сытаммат» ди санаҕа; «хата мин да утүҕбатаҕым әр буола; кици түрүөр дийәри утүҕадың!» дийәтә да сол озорор оронутар итәиәдә түстә да утүҕая батчыһабытынан барда.

Төсө харәә утүҕүтүн билбәтә. Усуктап тийә кәлләҕийә — жахтар саңарды туран соғун саңыңадың кәтәв арар абит. Кици соғуибүт курдук оюн тура аккириятта да озоро түстә. Оңуоха жахтары көрдөбүш — чөрү сөхтө, бәри бәккисәтә. Пи, сәҕә манлар бысы-түтү кие оғо дийәтәххә — үрдүгүвән²⁾ бысытынан ордук холюбурдах курдук санаҕа. Кици кици оһпөдөр аҕасыттан дулаибат куттаниат арара — дулаја соғус көрдө, харбыт курдук тәлап озордо. Оңуоха жахтар сәҕә-бәҕә хәман кәллә. Иҗигәр кә-

1) Въ полл.: охсуех. 2) Въ полл.: урдүвән.

лән поролоп турда, өттүк баттаҕа аңар илтинан, аңар илтинан күмүлэх куоран далай¹⁾ ытысын валаңһа-палаңһа саңара турар уеу:

— «Ца... бую... Тоғус халаң урдүгәр тура төрүөбүт Нүүргүв-бөтүр обургу, мин дийтәх жахтар урдүк аһар, утүө сурахлар кәлләң дуо? Тоғо бу додуну таба чүтүләҕиң? Кәс тылгың кәтәспид арә! Мин дийтәх кицини «ахтах кыаҕым-хогүом» дийән санагың дуо? Оуу бәрт турҕаһиң итә тат!» дийбигәр Нүүргүв-бөтүр обургу «чинәс» кына түсөй баран саңара озорбүт уеу:

— «Көр бу, көр бу, Кылһиһх Кәс Нүүргүв обургу! Ан утүө аһар, урдүк сурахлар кәлләм. «Ол тоғо кәлләң?» дийтәхкиң — хороң аҕабыт холюбүт уеу, ахтар аҕабыт артылаһыт уеу, Одуи бие озорбүт уеу, Цыла тоҕон: «хоҕо сытар холюһох хөтүи оҕоҕо кици бар» дийбит уеу. Ол иеи кәлләм. Оуу хата кәлләр кәлбәт тылгыи ан билләр бәрт турҕаһиң! Аҕа кицини саратыма, сыры кицини түтүмә!»

Оңуоха жахтар «чиһриәс» кына түстә да әр тәлән озордо. Ол гынан баран итә:

— «А, ан иҗә әр буолаһа кына — кийән түстап көрүөх арә: хаҕабыт охторор абит? Мийигитән оудтаргыи арә — кәлбиг сүөлүң хаһаһиң соғон барылах түстәхкыи. Олтон охтүбәтәхкына — бир бигә сорүрү сорүҕөм, отчоғо ким да көңүл күр бирбыта суох!» дийтә да жахтар бастан уруң көмүс кирилас үстүн брү [өрү] сүрәи тадыста да чыстај төдөнү хәба оттоғутар кийән тулап турда. Ар кици кәлҗиттан хәман кийә. Иккәи утарыта хәҕыса түстүләр да ымырыбит баһарбыт курдук утары түсүлүтүиң бардылар. Иккә хәҕә ыһса түсәрип курдук сүрдәх тыас буола да жахтар кәсә сүрдәх буола; ар кицини кыаҕа-хого түтүөх курдук буолуттаһ ар кици чарыда, асара харбатта, сәһса туттарда, мүйүү халчы туттарда да жахтар лауаһи сөн сүрдәх курдук сапанара да киһиәх сөн кици түбәстә. Жахтар аһын саңатыттан уруң көлбөсү

1) Въ полл.: куораң талай (см. вышесл. на стр. 12-ой).

бычыр бычыр тахсыбытын бабыа булду¹⁾ тарбарынан икки аны илгэн баран кыяйына «чишири» кына түстэ, сана санага тура усу:

— «Ца... буо... Мин атар тызын булуос истас тур ара! Ан, кырдык, ытыраакыны атырар эбиһин! Мин барт улахап амахага баран озороп жактарбын. Мин сурустарым — тогуе халып урдугар тура төрүбүт Ажи Цурадастаи бухатбара. Бу үбөй дойдү кырымн ситараа баран баран, оштоо орто дойдү кырымн ситараа баран, оштоо аллара дойдү кырымн ситараа баран тахсан истас — астах төрдө буолбут Алып Хара бухаттыр аба-дубулуата барт усу аллар — «ону кытта баран охуссан көрү!» диип тоннов, барбыт. Ол баран истарый — «буи огуе бадаранылар иеи бадылзах үе нукап үбдэй түсүгэ дойдуга хара төлөн ору [өрб] ортуга турар, кырыае қарын кураук си қар сыттах өлү уодаи дойдутун ирбитин урдугар турар абит. Алларь дикки «оқос» кына түсүй көрдүбүз — бир бухаттыр иеи бадылзах хаба ортоотугар — ал чарай ситим бытынап дэлл сөрүбө¹⁾ кыбицит, чогуича буола-буола аиэтин кыраитгар дикки ору [өрб] «орукус» кынар, огуоха өлү дуоғата өрө «умурүс» кына түсөр, оштоо төттөрү тардан ылазына иеи букагып көстүбүт кына тардан ылар — турар абит. Ол алларь бттүв дикки асара көрдүбүз — ал төрдө Алып Хара обургу бу өлү дуоғатын ие кыраитгар үе хос бастах, ситтэ сазэ кутуруктах, үсүвэй тазлап ариэн, ситтэ аллар инжэлэх, өрбүдүгэр арыс атахтак абасы үсүвүнүх бағалыны көсө көстүбүт кына үе төгүл ариллан баран түрүллэн сытар усу. Ону көрдө да кужахата биккэ икыртга барда, атт баиккэ саласта.

— «Ца, кун хан булгата да хална да барар сирэ суох буола!» савэ буза гурда. Ол турар сана түстэ:

— «Уол ошо туохха төрүрүи, ат кулуун ханышка ажилларай? Сабатча түбөсүй баран халтах кыныман? Төннүби кыриэтин өл-лөхлүнэ дабапы еди» дэ сапта да ору [өрб] тылман чигичиги түсгэ да төттөрү тыр хана сырытта. Ол сылчан алларь иеи дикки өңбөдөн турар санага турар усу:

— «Мин кыяйына халтан суога, ийибинан чугурууом суога. Ол сурдас согуе сиргэ ылазына буодуо да оны истэн баран халтах барбат буолуоной? Өлбөрүи көңсүм, сырытгарбын сырыданым! Өлбөдхисинэ — төгүрүи сылытпн калларим, өлбөдхисинэ — убурун ыттын асыга, иккэлэх ошо сага барган өлсө кылгит буолан атт өйөсйөн асыга. Огуошо бэйэрин бэйэң билэр!» дийтэ да үрлөсө

1) Вь подл.: бабе сүло[?].

сылаасы суох буола. Огуөнүх иеи бысытынан агтын үрдүгэр озоро түстэ. тус догу дикки салага баттата да көттүн кутунатта да ат сыгы кэ кыахтакк-кыаһыкк ажанната, суостактык суодалаактын: ажанната, кулаадын тыаса ордуос кус кыпатын тыасын кураук кутунан төтө.

Төсө харча барытын бэйэтэ ха бйбатэ, араи бирдэ ат сыгы «лап» кына үкдүй түстэ. Огуоха ол бу дикки аргас чыргас [пэргас] көрб турдагына — «буи огуе бадаранылар иеи бадылзах үе нукап үбдэй түсүгэ дойдуга хара төлөн ору [өрб] ортуга турар, кырыае қарын кураук си қар сыттах өлү уодаи дойдутун ирбитин урдугар турар абит. Алларь дикки «оқос» кына түсүй көрдүбүз — бир бухаттыр иеи бадылзах хаба ортоотугар — ал чарай ситим бытынап дэлл сөрүбө¹⁾ кыбицит, чогуича буола-буола аиэтин кыраитгар дикки ору [өрб] «орукус» кынар, огуоха өлү дуоғата өрө «умурүс» кына түсөр, оштоо төттөрү тардан ылазына иеи букагып көстүбүт кына тардан ылар — турар абит. Ол алларь бттүв дикки асара көрдүбүз — ал төрдө Алып Хара обургу бу өлү дуоғатын ие кыраитгар үе хос бастах, ситтэ сазэ кутуруктах, үсүвэй тазлап ариэн, ситтэ аллар инжэлэх, өрбүдүгэр арыс атахтак абасы үсүвүнүх бағалыны көсө көстүбүт кына үе төгүл ариллан баран түрүллэн сытар усу. Ону көрдө да кужахата биккэ икыртга барда, атт баиккэ саласта.

— «Ца, кун хан булгата да хална да барар сирэ суох буола!» савэ буза гурда. Ол турар сана түстэ:

— «Уол ошо туохха төрүрүи, ат кулуун ханышка ажилларай? Сабатча түбөсүй баран халтах кыныман? Төннүби кыриэтин өл-лөхлүнэ дабапы еди» дэ сапта да ору [өрб] тылман чигичиги түсгэ да төттөрү тыр хана сырытта. Ол сылчан алларь иеи дикки өңбөдөн турар санага турар усу:

— «Ца... буо... Ажи Цурадастаи бухаттыр! Мин атар тызын булуос истэн тур ара! Ца, ми кустан кураук куосанан, ох кураук оносунан каллнн ажилла. «Ол тошо каллнң?» дийтэхтинэ — ан

1) Вь подл.: джбүрөг.

Уруң тыңчың брүсүдү, халың тыңчың халхалы каллим. Ца, кун туллара, күсүдү быстара буола! Азиях тусар курум буолам: ан чараи быатын быса тустарбин дийн тусубуңм — ону саран, баяжарь быраттарын уот огуру батаска. Бу да буолларбын Одуи бистан оңоруллх атим, Чыныс¹⁾ бистан вяхтах атим, Цыла то- жонто оңоруллх атим, илн бтгубар илбистлх, калн бтгубуттан хар- дах бутул сага хара илн сүгасардлх, оҗоҗос бтгубар осоллх уол атим. Аҗасым Аҗа Умсүр удадан, ырах да буолларгың чугас буол, суох да буолларгың баттах [бар] буолуи ара! дийн кытта аҗаса — хавтан-хавтан да калбитин бидуи корумуна халла — сотчоротохто калн аттыгар хотои хара цагыла буолбут «дүүлас» кына олоро тустэ. Онуоха алларэ бухатыр амјин караттар дийри брү [брү] «былас» кына тустэ да брү [брү] тарбачыса-тарбачыса сацара турар үсү:

— «Ца, довор, Цулуружар Цургуи-битур обургу! Мин атар тылбын бидуи истан тур ара! Мин бу үбсэ кестөр куҗх мацан халлаи тутаттыда буоллар — умса тутуом дэ саварым, нэриллр иас тубтуттан доду кулугулада буоллар — тира тутуом дэ саварым. Ол гавја Цыла тоҗоңно тахсан сынцанмын сир доду тубрт кым- ыт бирдарн, ыарахана ыарахат²⁾, аҗыс кырбылх чидир тасы кбтхпүтүм бтгүгүм басыгар дийри. Он-ва Цыла оҗонор саңа ылајан баран апитэ: «Бу тасы инјинан сирайдлх иккн атах- тлх киси кбтхүдх вјава оңорута суоҗа атл дблт. Ан алыс ордук аҗымыбыт үбскабит абикки. Ца, воко, алыс саванар, ордук ту- тувар буолаҗарын! Отчоҗо саттлх саллнлх, сымллх суңхаллх буолуоң — ону бидуи ара! дйабитэ. Онуоха совоно да саванытым хојут да апитим: ама ијигин кини да Цыла тојон буолтун исин сынцанан атар дба? ијигин туох кун урлңхаи киста ду албаса ду кылаҗа буоллаҗаи? дйабитим. Ијигин бу додуга ким да сн- натада: олор сир кбрдбсдн бјий булап талан калбитим. Ца, ол калн тубастим. Ордук саванмыт аҗыбар-буруибар дбн сытар

1) Вь подл.: Чыныг, во ср. чыңыс бис на стр. 3-ей.

2) Вь подл.: ыарахана ыарахат.

кисибин. Ан туох да аҗыга-харата суох киси ббугу кытта бунч. Сарыдлхпийа — ан мин ксесум ацара кустлх, сирбн ацара сирбн- ллх киси буолуоң. Бу додуга тустарбин ара ити курур, ити мапан сытар, сотчоротохто калн үс тогул обрүбсэ тусан баран ан ча- раи быатынан сдру тардан ыла, сатта аҗар инјитинан бирдэ апјыа, аҗыс атаҗынан бирдэ харыла, үс хос аҗынан бирдэ ыла- рыа. Ону ан халлх тулугуоңу? Ан тустарбин — буатын кбтү- биккн барыаң. Ону бидуи ара! дйабиттар Цургуи-битур обургу брү [брү] «чибс» кына тустэ да аттэ:

— «Ар цалн, оболлор! Хаја доду батча буолуор дийри ула- хан сапалах кисини, оболлор? Мин дийтлх киси батча калн баран тбниубат киси турдаҗын!» дэ санага, «уңурус-кублэсис» кына тустэ, хотои хара цагыла буола тустэ, хараллбыт аиҗи курдук усуи нјургуи тумесу бурүстэн кукуруйдэ, уон Цаңы хотуруи курдук хара тыңыраҗын алан кукуруйдэ, сабылап батасын тацары туһнут курдук тийр чыллырыт тустаттан уот тацары сакырыта, таллх тусу талсн тапыт курдук калн хара кычатын куһутчу тутта, туглх тусу кбрбүл туһнут курдук тийр атары кутуру- гуи адыртты тардан калбистэ, үс былыт оууттан тацары тй- бисин калбистэ да ыастах кустук курдук курунн тусан иелн са- цара исар үсү:

— «Кбр бу! Турбуннлхха илн тубастим, устлалхха илн уол- цастым! Уол оҗо ујани халла биллн илн буола! Аҗасым бйабит аҗи куо ддлбар кымнјыта, илн ара, огуруккх уот субуја батас буолаңың бу ан чараи быатын быса охсон кбр ара! Илн атар ијан, аҗастытар аҗасым! Ца, кун туллара, күсүдү быстара буолап, харыан сах буола! Сарыла-сарылан озор ара! Мин тустарбин тустум да кубраҗарим биллбат, барарын бардым да иријарим бил- либат. Быдаи бырастыларын!» [дйата] да ыастах кустук курдук- гуан тустэ да уот субуја батасынан ан чараи быатын быса ох- сон калбистэ да тыаса «лас» кына быса ыстанан барарын кытта олҗ нуңкн бидарана брү [брү] туллн калбистэ да Аҗа Цураҗастаи бу- хатыр сотчоротохто «хол» кына үсуу ыстанан тагыста, тогус уоттлх хаја урдугар тахсан «лап» кына тура тустэ.

Октоо хантан кэлбиги көрбөтө — ап чара! бытынаа обургу огуста да аллар таңнары ытыжан түсөрдө. Ойу бадараныгар тижан уктала түсүтүргү араса Уасур удаган обургу түбөдө күбү быса-расы сага түңүрүн тосуја охсон биэрдэ да онко тижан уктана түстэ да ап чара! бытынаа тирагин булан турар кисі уот обур батасынаа бысыта сыңаян кибистэ да брү [өрб] көттө. Ол көтөн іска көрдөбүрү — Ајы Цурагаста! бухатыры кытта ап төрөб Алып Хара бухатыр барап охсусан арар абит. Үс басыттан иккі баса хажан ујада суох буолан халбыт абит, бир басыттан умсары баттан сандан дэлбэ тасыган арар абит. Ону көрдө да онко көтөн тийдэ да көрдөбүрү — сатта аңар иңжаллах абит, онко сатталарынаа бирдэ аңар абит, аҕыс атазынан бирдэ охсор абит, онуоха бирдэ таба астарбат, бирдэ таба огустарбат абит. Сыса астазын, халты огуста бул айы туогуру очуостас хажаны токута аңар охсор абит. Ол айы кути уот ус куануу сиртан брү [өрб] кырбаста. Бу Нјургуи-бөтүр обургу киі да буоллар сыба түсүбүрү булаида, өрб көтөн куу-наа тийдэ да абасы уолун кинјиттан иинпитиван барда; уот обур батасынаа иинширан илді барда да иккі бттүттэн аттэн иинтэн илді бардылар да ус күдө быстылар тийшәтилар, үлү сыстылар.

Ца, атин тылын атитан-атитан туотан туран туох да ыспыската суох өбрдүлөр да арис сир сирин үбнә буолан саккырм тогуунулар түбүрү-түбүрү аллар дойдуга!

Бу фон күи ми ысыада оңордулар да үсә дойдуларыгар брү [өрб] көттүлөр, иккі жахтар иккі ар кисі бухатыр буолан төрдүбн көттүлөр да орто дойдуга тахсаа олоро түстүлөр да үбсәдү бухатыр иңјигар Ајы Уасур удаган харазын харабар, уосун уосугар, сирәјин сирәјигар тийрдән туран саңара турар үсү:

— «Ца... буо... доводтор! Мин атар тылбын бидүбә истән туруң ар! Бисиги ахтар аҕыбыт илә Ијәхсиһит, көдтөр уоттәх Цосбүбүбүт авабыт абит. Ајы Цурагаста! бухатыр, ая аваллах хотун ојоғуң — бу мин балтыбын!» Аиталы-куону ыдыах вјәхтәх-кың; хотуоі, Кылааннах Кәс Нјургуи, ая аваллах ариң бу Цулу-

1) Вь вад.: балтын.

рујар Нјургуи-бөтүр бу турар — мань сөбүлүгүн дуо? Бу килдә кысыңгы саңыңы оүсүә суох. Ону сөбүлүр буоллахкына — са-манан быса барыах тустәхкың. Ону туох дүгүн билләр! дятә.

Онуоха Ајы Цурагаста! бухатыр саңара турар үсү:

— «Ца, убадлах ајийим! Асиги аһит тылгытыттан туоруом суоға. Халың тыһимы харындагыгыт, суон тыһимы толудугут. «Кисі субсу төрдө буолуохтун!» тәриһиттәр асиги баргыт. Бу уодан түгәгиттән туох хостөн тасарыах атә ијигиң? — ону асиги тасардыгыт. Хотуоі, балтын Кылааннах Кәс Нјургуи, бу кисий-хә ат барар барбит тылгың! Мин санабар барарың сөп. Барба-тахкына дағаны муһугун уоскуи аријан хажата да буоллар ыдыахтара — ону саяа ар! дятә да Кылааннах Кәс Нјургуи обургу аттә!

— «Талан туран барап-эргә барар сана суоға да хайтах кө-ңүі барыамыи? Урут да тылбын куустән турабын. Барыабым буоллаа — хайтах төттөрү атиһиң?» дятә да ариһан урастылар, үбсә уостарыттан үстүтә, алларә уостарыттан алталыга сылас-тылар да Нјургуи-бөтүр қиәтигар төрдүбн көтөн куғунатылар да сотору соғус буолан барап тижан кәллиләр.

Хомурах коммотоһ холбороң маңан хочо оттогутар тижан «дулас» кына олоро түстүләр да төрдүбн илә сәјәләринән хамсәи алыһыһысан тахсаа истиләр. Ол іска көрдөхтөрүнә — ургуануу сага уруң көһүс ордуларыһ дийәкиттән Уруң Уолап ојоғун хажыа ујада авалбыт, Куи Тујәрыма-куону уңуо илтигар сийһит, таңас бттүгар Аиталы-куону сийһит, уи утары хамсәи күбәлјиска ісәл-ләр үсү. Цоннор утарыга көрөб түстүләр да ахтыһыт фон бы-сытыһынаа ураспытыһынаа сыласпытыһынаа бардылар.

Циә аҕавар тийәт Кылааннах Кәс Нјургуи обургу «чинәс» кына түстә. Ол гыһан барап төттөрү тәры хәма-хәма саңара сылқар үсү:

— «Ца, доводтор! Мин атар тылбын бидүбә истән туруң ар! Бу, Ајы Цурагаста! бухатыр, ојоқкуи Аиталы-куону сөбүлүбтәх-кың — субу турар сиргиттән ыһан бар. Ая кыраи халыһ кыс-тыктәх, сардаңалыһ халыһ саңымыһтәх, тулағаннах халыһ доі-

дузак кісі бу доду тордох қийтігар крдаккына, тобурахтах асы асатаккына, сикіи түлэсі сырыны сырыттаккына — тоғус халыан олохкуттан букатын батан түсарыахтарэ Ову оидуб ара! Іті каян мин діятэх жахтар калііах буолан баран калдыккындірім суох да оз арэрі сібілігіи бардым. «Ол ханна бардык?» діятэхкітіна — үс кукаң ой Кудай Бахсыткы устарга бардым; оятои крдысөмүмү адаламкын¹⁾ бу хочо согурүдү өттүгар сеп-сйбергэі қия-уот оңот-торуох тустэхкыи. Отчоґо іккі бухатырдар холбосон баран мас балаґаңа оморобут сытаммат!» діріи кытта Аҗы Умсур улапан аґардэлі-аґардэлі атта:

— «А! Ол ісіи аидэҗин атіэ дуо? Мин атіи діиан істахпінэ ан урут аттін! Хотуоі-Диталы-куо, қа, бу аидэлэх тоҗон арің бу турар. Хороґ аҗыгыт холбобут. иґан²⁾ аҗыгыт беріа алыгыт абіт. Ошон туох да араґа-хосута суох бар!» діятэ да җр да кісі жахтар лаґаны укталэ-тохтоло суох собулуыстүлар, бары тоғурүтү турарынар сымластылар урастылар да Аҗы Цураґастаи бухатыр оґоґуи «дап» кына харбэн ыла да сотчоґотохто «сур» ғыиан халла. Оятов Кыланнах Кыс Нургуи обургы іліи іккі хоту іккі ардынан кдтөн кугуну турда. Аҗы Умсур улаґан төттөрү тарь хайма-хайма саґара сырытта:

— «Қа, бу, біабаккыдах оґоґоґолорум! Мин атэр тылбын оидүөн істаи туруґ ара! А, қа, сат-салэн ситтэґа буоллун, охсусу ойү-ббґо уітүруілаґа буоллун, ханнах хара наі халбарыидаґа буоллун! Аңардас харахтах абасы амахтарыттан арахсың, қа төрүт оґону улааы, ітэр субсуну күруойу, төрді бэґамі төрүтү олоғуң! Орто ан іґа дойдуга саха кісі сүдсү төрдө буоларга одосулаан аҗыллан кэрдіііан түспүкүт! Іті каян, Нургуи-бдтур обургы, оґоґуң Кыланнах Кыс Нургуи туох дір субатиттэи чбру діиан тахсар буолдґаґын! Саина саґаґас, өттүґа ұтгэх — ону маны білібіт крбүт істібіт жахтар буолуо. Қа, мін халыан оґото халламыар кдтүм! Аны ісіґіиіи букатын кдссорум [— кррерүм] суох. Қа, олохтох туру сірбар қа бардым! Быдан бырастыма-

1) Въ подл.: агаланг. 2) Въ подл.: зрянг (ср. стр. 29).

рың!» діятэ да сотчоґотохто сыгы сындыс сүрэрін курдук «сур» ғыиан халла.

Нургуи-бдтур обургы оґоґо аипит хочотун согурү өттүгар тіҗан, тоғус тас суоруи хажатыгар аяныгар тіҗан — ат салын курдук усун кырдал бар абіт — онно іккі атаґын баґаыалы уктүөн баран оґоґо барбыт суолун тонолуиунакка крбөн турда, тоғус тҗинах күнү малці крбөн турда. Ол турар крдысууы берді — оґоґо барбыт сіріи діикіттэн хара былыт курдук брү [брө] оргуида, хоңор былыт хордурґата¹⁾, сурдэх сүиі кҗстэх сіліи буолаа, бастэх атахтах халтаң²⁾ аса тіртіи таңвары тушут курдук наі хара былыт брү [брө] көтон кугуиата. Кэрт үгүс кісі, саңата, үмаласа тустүлар да ыидэґи тіт күлүгүн курдук тоғус суор хара цон калан үмаласа тустүлар, сотчоґотохто брө усутан кэбістілар. Ан дойдулар тордүґа аґарын саґа оґоґон кдстүбат кына сик тумэн тусан халла. Үс тҗинах күнү малці сурдэх тыас-үс буолаа, туох да бі маідэх тулуібат тыаса буолаа да үс тҗинах күе буолап баран ыи ыҗынан күи күнүиан буола түстэ. Онно крдыхтөрүна — аґыс күнүк сиртэн аидэран кдстөр аидам саидам тімір балаґан арыґырбыт, тоғус томторґолөх тоҗон күрүбөх тімір сарґалар аҗылыбыттар. Үс күнүк сиртэн күндэран кдстор бухатырдары мунҗан халдахха кылаан-хотон алґаианат кукүр тас аяпары оңорбүттар абіт да тоғус тімір цоннор устар бутардйлар да олоғуох цон буолбатахтар, наі хара былыттарыи быса кыидан ыламылар да кдбіт аттыктарын дікі брү [брө] кдтүтүлэр да көстө кдстүбат буолаи ісаннар саңараллар үсү:

— «Қа, коко, хотуоі! Бісіґі атэр тылбытын оидүөн істаи туруґ! Ісіаха септөх қияи-юту оңордүбүт. Уотгэх харахтах утары крбөтүв, үс бари хара күлүктэхтэр кырб харахтарынаи кыларыбатынаи! Бісіґі цон маңґабытын ситтэґи ыи саттис кдсә-тҗар аґыс халґаґаі хара маґас атыр оғусу таңвары ұтат тарың, үс ү долгунуи курдук күбх асіріан ынах сүдсүтэ бтарың —

1) Въ подл.: хоргата. 2) Въ подл.: халданг[?].

